

INTÉZMÉNYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA

2023. november 22.

**A budapesti Nagyváradi téri park fejlődéstörténete és
karaktermeghatározó szabadterépítészeti elemei**

**The development history of Nagyváradi square park in Budapest and its
characteristic open space elements**

Készítette: **Haleczky Levente Béla**
IJTEYM
Tájépítésszámológ, MSc
Nappali tagozat
Budai Campus

Témavezető: Dr. Fekete Albert, intézetigazgató, egyetemi tanár,
MATE, Budai Campus, Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti
Intézet, Kertművészeti és Kertépítészeti Tanszék

Lehetséges OTDK szekció: Műszaki Tudományi Szekció

**Budapest
2023.**

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
1.1 Témaválasztás.....	3
1.2 Célkitűzés	3
2. Módszertan	2
2.1 Történeti vizsgálat	2
2.2 Jelen állapot vizsgálat.....	2
2.3 Tervezői javaslat.....	2
3. Tértörténeti kutatás	3
3.1 Ferencváros kialakulás	3
3.2 Kezdetek, legelőből városi tér (-1895').....	4
3.3 Ilseman Keresztély féle kialakítás (1895'-1929).....	5
3.4 Ráde Károly féle átalakítás (1929-1945).....	9
3.5 II. VH utáni kialakítás (1945-1974)	14
3.6 Metróépítés évei (1974-80)	19
3.7 M3 metró építés utáni arculat, Baraczka Katalin terve (1980-)	23
4. Jelen állpapot vizsgálat	32
4.1 Elhelyezkedés	32
4.2 Környezetvizsgálat	32
a. Közlekedési kapcsolatok.....	32
b. Térfalak, funkciók (35. melléklet)	33
4.3 Helyszín analízis.....	34
a. Térszerkezet, funkciók (14. ábra)	34
b. Gyalogos hálózat, akadálymentesség (36. melléklet)	35
c. Anyaghasználat	36
d. Növényállomány	36
4.4 Értékek.....	37
4.5 Konfliktusok	38
4.6 Értékelés, véleményformálás.....	38
5. Tervezői javaslat.....	39
6. Összefoglalás.....	41
Kiegészítő dokumentáció	
7. Mellékletek	49
8. Képjegyzék.....	66
9. Táblázatok.....	67

1. Bevezetés

1.1 Témaválasztás

A dolgozat témája, egy szabadtérépítészeti helyszín részletes történeti vizsgálata, jelenlegi állapotának bemutatása. Ezzel felhívva a figyelmet annak történeti múltjára, esedékes megújításának a múlt gyökereiből kínálkozó lehetőségére.

Tájépítészeti tanulmányaim során figyeltem fel a múlt értékein alapuló tervezés fontosságára, és mindig nagy figyelmet szenteltem és örömmel foglalkoztam a történelemtanulással. Fontosnak tartom, hogy ismerjük múltunkat, gyökereinket, hiszen csak így tudjuk felismerni és megérteni a jelen kort és változásait. „Aki nem ismeri a múltat és a jelent, aligha képes előkészíteni az utat a jövő számára, [...]” (Karmacs Bertalan).

A szóban forgó terület kiválasztásánál szakmai és emocionális szempontok is szerepet játszottak. Tájépítészeti és városfejlesztési szempontból is időszerűvé vált a tér rendezése, hiszen egy megújuló és fellendülő városrészben található. A közelmúltban fejeződött be az M3-as metróvonal felújítása, valamint tervek készültek a Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet és a Dél-pesti Centrumkórház, Szent István kórház fejlesztésére. A tér napjainkban látható arculata az M3-as metróvonal megépítése utáni terveket tükrözi, egyre romló állapotban.

A Nagyváradi tér folyamatos alakulását egészen kiskoromtól követem nyomon térhasználóként, immáron majd két évtizede. A területtel kapcsolatban jó helyismerettel rendelkezem és személyes felelősségemnek is tekintem sorsának jövőbeli alakulását.

1.2 Célkitűzés

A TDK dolgozat célja a Nagyváradi téren álló park részletes tértörténeti kutatásának elkészítése, a különböző fejlődéstörténeti korszakok formai, funkcionális, növényalkalmazási és közlekedésszervezési vizsgálatával. Az egykori, és jelenlegi kialakítások karaktermeghatározó szabadtérépítészeti elemeinek számbavétele, jelentőségük ismertetése a koncepciókban. Ezzel, egy esetleges szabadtérépítészeti megújítást előkészítő dokumentáció létrehozása.

Célom továbbá, hogy megvizsgáljam az egyes korszakalkotó elemek jövőbeni koncepcióban való integrálásának lehetőségét, ajánlásokat fogalmazzak meg ennek módjára.

2. Módszertan

2.1 Történeti vizsgálat

A tér fejlődéstörténetét Budapest kataszteri és történeti térképek, a fellelhető egykori tervek, felmérések, levéltéri dokumentumok, ortofotók, légifelvételek, régi fényképek, képeslapok, újságcikkek, szakmai publikációk és egyéb leírások és forrásanyagok alapján vizsgálom. A felkutatott alaprajzok, tervi források jellemzően Budapest Főváros levéltárából, valamint a hungaricana.hu, maps.arcanum.com/hu/ online elérhető oldalakról származnak. A légifelvételek a fentrol.hu az ortofotók a geoshop.hu oldalakról származnak. A képi forrásaim Fővárosi Szabó Ervin könyvtár fotóarchívumából, Ferencváros Helytörténeti gyűjteményéből, valamint az eleveletar.hu, fortepan.hu, online oldalakról származnak. A felhasznált folyóiratok többségében az Arcanum Digitális Tudománytár (adt.arcanum.com/hu/) online adatbázisából származnak. A tértörténeti korszakokat a fellelhető dokumentumok mértékének megfelelő mélységben tárgyalom. A történeti dokumentáció képi, tervi, és saját elemzési (1. táblázat) dokumentumai a szekció által megadott formai követelmények alapján a kiegészítő dokumentációban tekinthetők meg.

2.2 Jelen állapot vizsgálat

A jelen állapot vizsgálatát helyszíni bejárások, felmérések, fotódokumentáció, valamint elemző ábrák készítése alapján végzem. Felhasználom továbbá a vizsgálatokban a Budapest Fatár applikációban, illetve a Kerületi Építési szabályzatban és egyéb fővárosi, valamint kerületi szintű rendeletekben elérhető adatokat. A helyszíni bejárásokat különböző napszakokban végeztem jellemzően az M3-as metró átadását követően, a tér napjainkra jellemző általános funkcionalitásának és használatának megfigyelése okán. A vizsgálatokat tematikusan készítem el a tér környezete és az objektum szintjén is.

2.3 Tervezői javaslat

A javaslat munkarészben felhívom a figyelmet, a tér történeti korszakaiban meghatározó arculati elemek fontosságára. Sorba veszem azok megjelenítésének, alkalmazásának lehetőségét a jövőben kialakításra kerülő koncepciókban Kiemelt hangsúlyt fektetve a tér történeti értékeinek minél szélesebb körű integrálására, korszakokon átívelő arculatának és hangulatának megjelenítésére.

3. Tértörténeti kutatás

A részletes tértörténeti kutatás a lehetőségekhez mérten a KTD valamennyi pontját figyelembe véve, lineáris időrendi sorban kerül elkészítésre. A kutatás során feltárásra kerül többek között a Nagyvárad térnek és környezetének fejlődéstörténete, kulturális kapcsolata és jelentősége. Az egyes korszakok ismertetése során külön kiemelésre kerülnek a korszak hangulatát jelentősen meghatározó arculatformáló elemek.

3.1 Ferencváros kialakulás

A Nagyvárad tér, Ferencváros (Bp. IX. kerület) határán helyezkedik el. A kerület határait a Kiskörút, az Üllői út és a Határ út képezik. Az egykor még önálló település már a középkorban is lakott volt, feltehetően Szentfalva néven, amely a török időkben néptelenedett el. A település újbóli betelepülése és kialakulása, a 18. század elejére tehető; párhuzamosan fejlődött Józsefvárossal és Terézvárossal. Fellendüléséhez hozzájárult, hogy 1699-ben a pesti városi tanács rendelete lehetővé tette az ekkor még külváros fejlesztését. Lakosságát elsősorban zsellérek és a belvárosból kiszorult iparosok alkották. A kerület kiépülése a 18. században még elsősorban a két körút közötti területre koncentrálódott (1. melléklet). Majd a 19. század elején elkezdődött a Nagykörút és mai Thaly Kálmán utca közötti terület beépítése is (2. melléklet). A településrész a Ferencváros nevet 1792-ben kapta, az akkor trónra lépő I. Ferenc király engedélyével. Ferencváros épületállományában jelentős károkat okozott először az 1799-es majd az 1838-as árvíz, melynek következtében a település teljes területe víz alá került (2. melléklet). A több száz, túlnyomórészt vályog épületek közül mindössze 19 db maradt épen (Radó, 1985). A település fejlődése a kiegyezés után vett ismét nagy lendületet, amikor megindult a városias beépítés és erőteljes iparosodás. A kerület nagy zöldfelületbe ágyazott intézményei miatt (mint például a kórházak), az egy főre jutó zöldfelület aránya kedvezőnek mondható (K. Hlatky, 2001).

3.2 Kezdetek, legelőből városi tér (-1895')

A tér kialakulása szorosan összefügg a 19. század végi iparosodás következtében létrejövő városfejlődéssel. Az 1870-es években kezdődött el a mai Haller utca, Orczy út határán túli városrész beépítésének tervszerű fejlesztése. A tér egyetlen térfala a 70-es évekig az ÉK-i oldalon lévő Császári - Királyi Táborig laktanya (3. melléklet), amit még ebben az évtizedben Ideiglenes kórházzá alakítanak. A laktanya Orczy kert felőli oldalán helyezkedett el az Üllői vámház és már ekkor megfigyelhető az Üllői út menti fásítás (1. ábra). A mai tér É-i oldalán ekkor a Marhavásár tér felirat látható, valamint az Üllői út mentén a Marhahajtó út megnevezés, ami utal arra, hogy ez ekkor még a város határa előtti terület, ami a régi vásárterekhez hasonlóan kereskedőhelyként szolgált (4. melléklet).

1. ábra: Budapest méter rendszerben készült kataszteri jellegű térképe, 1878, forrás: [forrás: maps.arcanum.com](http://maps.arcanum.com)

A következő és egyben legjelentősebb térfal a Szent István Kórház, amelynek elhelyezésére 1876-ban készítettek tervet, az addigi fővárosi legelő helyén (5. melléklet). Az ekkor még „Üllői-úti új kórház” -nak hívott létesítmény terveit (Anonymus, 1881) Hauszmann Alajos építész készítette és mutatta be 1881-ben. A kórház munkálatai ekkortájt kezdődtek el, és Dr. Bókai János igazgató főorvos 1882-ben egyeztetett Petz Ármin műkertésszel a telek fásításáról (Anonymus, 1882). A munkálatok 1883-ra már oly mértékben előre haladtak, hogy a Főváros Felügyelő Bizottmánya a kórház bejáratának díszítésére ajánlja Kiss György, Krisztus gyógyítja a betegeket című szoborkompozícióját (Anonymus, 1883a). Az intézmény fejlesztésnek következtében (Anonymus, 1883b) a Közúti Vaspálya Társaság elhatározta már

1883-ban, hogy a megnövekedő forgalom miatt szerelvényeit a „Ludoviceumon” túl a vámházig fogja járatni. Továbbá már az 1882-es tervlapon megjelenik a tértől DK-i irányban a Szent Lőrinczi vasút indóháza (pályaudvara) (melléklet). A kórházhoz vezető út kiépítésére egészen annak bejáratáig egy évvel az építkezés befejezése előtt fogadtak költségkeretet (Anonymus, 1884). A létesítmény átadására végül 1885.08.25-én került sor, „Üllői-úti új kórház” néven (Anonymus, 1935). Még az átadás évében rendelkezett a Fővárosi Közmunkák tanácsa a kórháztól messzebb a K-i irányban található Kis- és Nagy sertés tavak lecsapolásáról (Anonymus, 1885), mivel veszélyesnek tartotta annak kipárolgását a betegekre. A kórház elnevezésére végül, majd egy évtizeddel később, a Fővárosi Tanács tett 1894-ben a Szent István Kórház név előterjesztésével javaslatot (Anonymus, 1894).

Az újonnan épülő kórházzal párhuzamosan (az ÉNY-i oldalon már korábban átalakított Ideiglenes kórház mellett) megjelent az Üllői út túloldalán egy kezdetben Katonai Barakk majd XVI. Helyőrségi kórházként hívott intézmény is (1. ábra). Ennek következtében már a századforduló előtt az ekkor még névtelen háromszög alakú teret 2 oldaláról közegészségügyi intézmény határolta.

3.3 Ilseman Keresztély féle kialakítás (1895'-1929)

Dr. Radó Dezső, FŐKERT igazgató könyvében azt írja, hogy 1897-ben parkosították először a teret (Radó, 1985). Ezt az időpontot támasztja alá, hogy Zsitvay Attiláné a FŐKERT csoportvezetője „A Fővárosi Kertészet Száz Éve” című könyvben, a történeti adatoknál a tér parkosítását 1897-99 közötti időszakban említi (szerk.: Kiácz, 1968). Azonban ezzel ellentmondó információ, hogy ugyan ebben a könyvben, Balogh András, festőművész 1902-re datálja a parkosítást.

A leírások egybeesnek azzal az időszakkal amikor Budapest közigazgatási térképein látható elsőként a parkosítás helyszínrajza. A tér kialakítása elsőként az 1895-ös közigazgatási térképen jelenik meg (6. melléklet), feltehetően utólagos bejegyzéssel, mert a tér keleti oldalára benyúlóan a szomszédos telek / építési tömb szabályozási vonala látható. Írásosan ebben az évben illetik először „sétatér” megnevezéssel. A Pesti Napló című folyóirat számol be róla, hogy „Nekuvics Gyula [...] a Szent István-kórház előtti sétatéren szivenlőtte magát”. A sétatér elnevezés utalhat a tér parkosított állapotára (Anonymus, 1895).

A FÖKERT (Int-01) és Balogh András festőművész (szerk.: Kiácz, 1968) a Nagyváradi tér parkosítását Ilseemann Keresztély főkertész nevéhez köti. Ha nem is közvetlen az ő munkája, de az ő munkásságához kapcsolható, ugyanis Ilseemann 1892-1912-ig töltötte be a főkertészi pozíciót, ami egybeesik a tér rendezésével.

2. ábra: A Szent István Kórház előtti tér parkosítása, Budapest kataszteri térképsorozata utólagos bejegyzésekkel, 1912, forrás: maps.arcanum.com

Az Ilseemann féle kialakításban (2. ábra) a park ÉNY-i DK-i tengelyre közel szimmetrikusan tervezett, hat darab bevezető út által közelíthető meg. A bevezető utak az Üllői és Gyáli útra nyílnak, egymással szemben párosával találhatóak, az ÉNY-i oldalon, a kórház főtengeleiben, valamint a DK-i oldalon. A parkosított teret, keretező növényállomány határolja el a forgalmas lovas kocsik közlekedéstől. A tér központi területein két darab, egy nagyobb és egy kisebb kör alakú zöldterületi egység látható. Ezek feltehetően díszes virággruppok voltak, a kor kertépítészeti szokásaihoz híven, közepükön vertikális elemmel. A nagyobb kör alapú parter (zöldfelületi egység) a Szent István kórház szimmetriatengelyére szervezett, ezáltal a tér megformálása reagál a kórház és kórházkert kialakítására. A park DK-i oldalán található továbbá egy nagyobb lecsapottcsúcsú tojás alakú parter, amely feltehetően gyepes terület volt (az erre vonatkozó információk később kerül ismertetésre). A lecsapott oldal sarkainál két kisebb köríves bemélyedés látható, amelyek téralakítási elvek alapján padok kihelyezésére szolgálhattak.

A központi körbejárható virágágyak gondolata, és a parkosított tereket keretező növényállomány Ilseman más terveiben is megfigyelhető. Kitűnő példa erre a József nádor tér 1892-ben készített parkosítási terve, ahol a parkosított tér hat darab bevezető úton közelíthető meg és a sétaúthálózat ellipszis alakú növénygruppok köré szervezett (Haleczky, 2021). Ezen téralakítási elvek alapján, alapszerkesztésében megegyezik a két park.

Az 1895-ben készült közigazgatási térképen (6. melléklet), a Helyőrségi kórház előtt, a park ÉK-i oldalán, egy új vámház épület látható, valamint a parktól távolabb D-i irányban megjelenik a Szent László Kórház épületegyüttese.

A századfordulón környékén Klösz György által készített képen (1. kép) a kórház előtti járda mentén nyílt földfelülettel „zöldsáv” látható, amiben fiatal akácfa (*Robinia pseudoacacia*) áll. A képen továbbá megfigyelhető a kórház főbejáratának két oldalán 1-1 kandeláber.

A tér parkosításának egyik feltételezhető évében 1897-ben a „Ferencvárosi választmány” a Szent István kórház előtti terület Nádasdy térnek történő elnevezésére tett javaslatot (Anonymus, 1897), azonban ez nem valósult meg. A századfordulón azonban elnevezésre került, a kórház ÉNY-i oldalán, az elbontott Ideiglenes kórház helyén létrejövő terület. Amelyet Mihalkovics Géza egyetemi anatómus tanár után a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (röviden „Közmunkatanács”) javaslatára Mihalkovics térnek nevezték el (Anonymus, 1900).

Az 1903-as várostérképen (7. mellékelt) a park D-i sarkán, a Szent István Kórház szomszédságában, megjelent a Fertőtlenítő Intézet. Ez napjainkban a park egyik későbbi térfalaként szolgáló Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központhoz tartozik. Ugyan ezen térképen a már zöldfelületként, keretező fásítással ábrázolva jelenik meg az ekkor még névtelen park. A Közmunkatanács ebben az évben javaslatot tett a Szent István Kórház előtt „öt lámpás” állítására, amit a területre jellemző sötétedéskor romló közbiztonsággal indokolt (Anonymus, 1903).

A park ÉK-i oldalán 1907-ben jelenik meg a mai Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet elődje, a Magyar Királyi Központi Állami Gyermekmenhely (Int-02). Az 1908-ban készült közigazgatási térképen látható (8. melléklet), hogy a park É-i térfalául szolgáló Helyőrségi kórház eltűnik, valamint az előtte lévő vámház vendéglővé alakul. További érdekesség, hogy a szomszédos Mihalkovics tér Üllői úti oldalán található régi vámház Fővárosi óvodává alakult. A park Orczy kert felőli csücskében pedig egy kisebb épület látható „Doh tőzs.” felirattal, ami a dohánytőzsde, napjainkban dohánybolt kifejezés rövidítése (Int-03).

Egy évvel később, 1909-ben, a Fővárosi Közlöny hasábjain jelenik meg először írásban, a terület park elnevezése (Anonymus, 1909). Ekkor új körívű vágányok építése által érintett területeken a Szent Lőrinczi h. é. vasúttársaság (helyi érdekű, HÉV) költségén, a főváros rendezi a parkrészeket: a kocsíút makadámburkolatát, szegélykövét, a gyalogutak kavicsolását, korlátokat és növényzetet. Célként határozzák meg, hogy az új vágányok a Szent István kórháztól minél távolabb kerüljenek elhelyezésre, valamint Továbbá említik, hogy a jelenlegi végállomás járdakövezetét fel lehet használni az új állomás burkolására.

A Haller utca fásítására, ami a park ÉNY-i oldalát határolja, 1910-ben került sor Ilseman Keresztély főkertész tevékenysége alatt (Anonymus, 1910). Ebben az évben megjelent egy hirdetés (Toperczer, 1910), amely árverésre bocsátotta a IX. kerület közterületeinek „éves fűtermését”, amely árverés alól a Szent István Kórház előtti park területe kivételt jelentett. Ezen hirdetésből levonható a következtetés, hogy a parkban nagyobb gyepes területek voltak. Még ebben az évben készült képeslap (2. kép) nyújt bizonyítékot fénykép formájában először a tér parkosított voltáról. Ezen első sorban a kórház bejárata látszik, azonban a kép jobb oldalán belóg a látványba egy a kórház járda melletti akácfával megegyező korú és azonos fajú akácfa (*Robinia pseudoacacia*) egyed.

Egy évvel később, 1911-ben a Bárczy István polgármester elnöklétével a kislakások építése felügyelő bizottság programjában elhatározta az Üllői út és Haller utca kereszteződésében bérház építését (Anonymus, 1911). Ennek következtében megépült a Pecz Samu építész által tervezett Gróf Haller utcai tisztviselőház, amit sokan csak „Piros ház” -ként emlegetnek napjainkban (Zubreczki, 2015).

A park a kerület életével szorosan összefonódott, amire a Ferencvárosi Törekvés Sport Egylet létrejötte is bizonyíték. Ugyanis „1923. nyarán [...] ifj. Nagy Ferenc, Jüngling István és Farkas Károly az István kórház előtti téren futballozva elhatározták, hogy [...] sportegyletet alapítanak.” (Nyáry, 1928). A tény, hogy a téren volt hely futballozni szintén bizonyítékul szolgál a park egy nagy gyepfelületének létezésére.

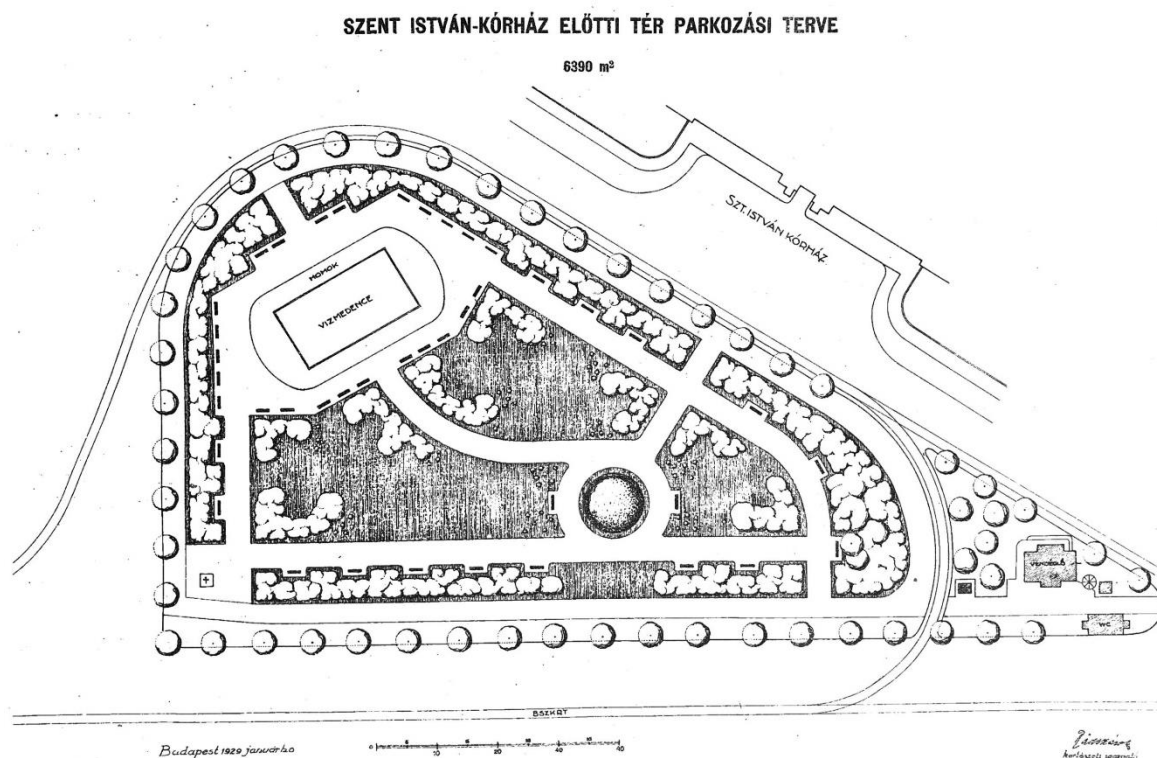
A park újabb térfalát az Országos Közegészségügyi Intézet épületeinek megjelenése kezdte el kialakítani, amely megnyitására 1927-ben került sor (Anonymus, 1927a). Az intézetet ekkor magyar Rockefeller intézetként is emlegették (Anonymus, 1927b).

Még 1927-ben Ráde Károly fővárosi kertészeti igazgató Budapest székesfőváros nyilvános kertjeiről című értekezésében írja le, hogy a Szent István Kórház előtti terület rendezése tervbe van véve (Ráde, 1927). Ebben az évben később a Fővárosi közlönyben olvasható, hogy a park

kiseb rendezésen esett át, ám ennek mértékét a terület lakosai nem tartják kellő mértékűnek, további rendezését sürgetik (Anonymus, 1927c). Egy az 1920-as években készült képen (3. kép), jól látható, hogy a kórház előtt található Gyáli út kockakő burkolattal ellátott, valamint a park - jobb felső sarokban - megjelenő akácfája termésével díszít a vegetáción kívüli időszakban.

3.4 Råde Károly féle átalakítás (1929-1945)

A tér rendezésére végül készültek tervek, amelyek közül két dokumentum maradt fent napjainkra. A két terv alapszerkezetében, elhelyezett funkcióiban megegyezik. Egymás átdolgozásának tekinthetők, elképzelhető, hogy ugyan azon tervező alkotásai.

3. ábra: A Szent István Kórház előtti tér parkozási terve, Råde Károly, 1929, forrás: Budapest Székesfőváros kertészetéhez tartozó park-sétány és kertek tervei, Entz Ferenc könyvtár (könyvtárban készült saját felvétel)

Az egyik terven Råde Károly kertészeti igazgató aláírása olvasható, 1929-es keltezéssel (3. ábra). Évszám hiányában, a feltehetően korábbi dokumentum (9. melléklet) a park D-i sarkában ovális, míg a Råde féle terv, szögletes változatban alakítja a lubickolót és körülötte lévő homokozót, játszóhelyet. Az 1937-es közigazgatási térképhez (10. melléklet) viszonyítva azonban feltűnik, hogy a tervezett villamossínek kisebb hurokban fogják közre a teret, aminek

utólagos jelzése skicc szerűen a dátum nélküli terven látható. A térképen az is látható, hogy a park új szerkesztése a Råde által jegyzett tervet követi, így az ő elképzelése valósult meg egyes elemekben változtatásokkal. A tér kialakítását, az ő által jegyzett terv alapján ismertetem, a közigazgatási térkép változásainak figyelembevételével.

A tervek alapján a parkot a hurokvágány három részre tagolja. A központi parkterületről az ÉNY-i és D-i sarkában levágódik egy-egy felület. Az É-i és központi területet fasor keretezi, az üllői út felől zöldsávban, a többi oldalon pedig burkolatban elhelyezve.

Az ÉNY-i lemetezett területen az Üllői út menti sétány D-i oldalán fásított zöldfelülettel körülvéve egy vendéglő és két három kisebb építmény, míg az északi oldalán egy nyilvános illemhely pavilon látható.

A központi park minden irányból sétauttal keretezett, amelyet az utak felé fasor, a park felé pedig cserjesáv kísér. A park a cserjesávok belső oldalán keretező sétautakkal szintén ellátott. Három nagyobb zöldfelületre tagolódik, a sarokpontoknál cserjefelületekkel megerősítve. A park központi eleme egy kör alakú ágyás, amely a névtelen terven „borostyán rabatte” felirattal jelzett, ez borostyánszegélyű virágágyást jelentett. Ez az Ilseman Keresztély féle terven is megjelenő, annak alapján megőrzött a Szent István Kórház tengelyére szervezett központi növényágyás. A park D-i oldalán egy homokozóval keretezett vízmedence tervezett, játszóhely létrehozásának szándékával, ennek megvalósulására azonban nincsen bizonyíték. Az ÉK-i oldalon pedig egy fészületként jelzett emlékmű látható, ami ekkor már meglévő elemként kerülhetett a terven feltüntetésre. A borostyán rabatte-ot és játszóhelyet egy tompa íven vezetett sétaut köti össze. A parkban összesen negyvenegy darab pad látható, amelyek a keretező cserjesáv belső oldalán, a rabatte kiültetés két oldalán, valamint a D-i játszóhely körül kerültek elhelyezésre.

A D-i oldalon lemetezett terület a Råde terven nem szerepel, az a későbbi légifelvétel alapján fásított gyepfelület volt.

A felvetésre, hogy a Råde Károly által jegyzett (3. ábra) és a névtelen terv (9. melléklet) egyazon tervező alkotása, bizonyítékul szolgálhat - a nagymértékű hasonlóság mellett - hogy a park ÉK-i sarkában található emlékhely parkfelőli oldalainak feltárását, a névtelen tervlapon utólagosan rajzolt nyilak jelzik és ezen utak a Råde által jegyzett terven már megtalálhatóak.

Az új villamossínek építésére és feltehetően a tervek megvalósulására egy 1929-ben készített fénykép szolgál bizonyítékkal (4. kép), amely a Gróf Haller utcai tisztviselőházból készülhetett. Ezen láthatók az új villamosvágányok, valamint az Üllői út mentén megjelent árus pavilonok.

Az 1918-46 közötti közigazgatási térképen (11. melléklet) jól megfigyelhető, hogy az Ilseman fée park kialakításba miként vág bele a villamos hurokvágánya, illetve a tér É-i oldalán már látható a későbbi terveken szereplő vendéglőépület sziluettje, valamint tőle DK-i irányban egy kisebb négyzet alakú építmény. A térképen ekkorra eltűnik az ÉK-i oldalon az üllői út túloldalán álló új vámház épülete. Megfigyelhető továbbá, hogy a park DK-i oldalával szemközti telkeken kisebb épületek többnyire rendszertelenül elhelyeztetten jelennek meg.

Egy 1931-es hirdetésben olvashatjuk (Anonymus, 1931), hogy az „István-kórház előtti aranybánya cukorkás bódémat eladom. Évi bére 200 pengő.”. Ezen hirdetés mutatja, hogy a téren a kiskereskedelem jelen volt és feltehetően jól jövedelmezett.

A parktól DK-i irányban található telkek rendezésére, 1934-ben tett indítványt Diószeghy János, aki az itt lévő rossz állapotú épületek - kovács-, lakatosműhely – lebontását, és azok telkén játszótér mihamarabbi létesítését szorgalmazta (Anonymus, 1934). Még ebben az évben Liber Endre említi értekezésében a Budapesti parkok felsorolásánál „Szent István-kórház előtti kert” néven a területet (Liber, 1934). A kert jelző utal a park továbbra is meghatározó zöldfelületeinek jelenlétére. Továbbá értékes információ, hogy a jegyzékben kórház előtti kerten kívül, Ferencvárosban csak egy másik kertterület (Vámház előtti kertterület) kerül említésre. Ebből is látható, hogy a parknak a kerületben jelentős zöldfelületi funkciókat kellett betöltenie.

Az 1937-es közigazgatási térképen (10. melléklet) látható először a Råde Károly által készített kialakítás megvalósított változata. A térképen megfigyelhető, hogy a korábbi tervektől eltérően az É-i sínek által leválasztott zöldfelületi egységet egy villamossín szeli át, a park ÉK-i sarkán a „feszület” felirat olvasható, valamint megjelenik a sínek által szintén elválasztott D-i terület. A parkot keretező cserjesáv minden irányból jelölésre kerül a térképen. Jelentős változás továbbá, hogy az Üllői út – Haller utca/Orczy út eddig is fogalmas kereszteződésébe már egyértelműen bekötésre kerültek az Üllői út külső területéről érkező sínek is.

Két évvel később, 1939-ben olvasható, hogy a továbbra is névtelen téren a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság – röviden Beszkárt – által üzemeltetett villamosvonalak közül már tizenegy érinti a kórház előtti terület (Anonymus, 1939). Ezek az: 51, 40, 42, 5, 5/A, 25, 52, 43, 65, 23, 21-es számmal ellátott járatok.

A terület elnevezésére (Anonymus, 1940a) 1940-ben került sor, amikor az Üllői út, Gyáli út, Haller utca, és Orczy út kereszteződésénél lévő területet "Nagyvárad tér" -nek nevezték el. Ekkoriban elsősorban az utak kereszteződésében létrejött csomópontot emlegették ezen a néven, ám rövid időn belül a név használata kiterjedt a Szent István Kórház előtti területre is. Ebben az évben készült fényképen (5. kép) megfigyelhető, hogy a parkot keretező faállomány szépen fejlődik, a park nyírott sövénnel keretezett, valamint az Üllői út mentén a tér ÉNY-i oldalán látható egy kisebb építmény. A park üllői út felőli oldalán kandeláber is megjelenik. Jól látható továbbá, hogy az Üllői út menti villamossíneket változatos fajösszetételű kettős fasor kísérte. Még 1940-ben említik, hogy a Szent István Kórház előtti téren parkosítást hajtanak végre, ez feltehetően a meglévő park kisebb rendezését jelenthette (Anonymus, 1940b).

1941-re a megnövekedett villamosparkosítás következtében - bár ekkor már csak 9 villamosjárat érintette a teret – a közlekedés veszélyessé vált (Anonymus, 1941a). Nem csak a villamosforgalom volt jelentős, hanem taxiállomások és autóbuszállomások is fokozták az amúgy is forgalmas csomópont túlterhelését. Ekkor javaslatot tettek a Kispest és Szentlőrinc felől érkező villamosjáratok Keleti pályaudvarra való bevezetésével való forgalomcsökkentésre, erre azonban nem került sor. A romló közlekedésbiztonságra és egyre gyakoribb balesetekre szomorú példával szolgál Bresztovszky Béla műegyetemi tanár halálos kimenetelű balesete a téren, amikor a 61-es villamos és az általa használt gépjármű összeütközött (Anonymus, 1941b).

Még az 1941-es évben felmerült (Anonymus, 1941c) egy földalatti vasút építésének gondolata a Berlini tértől - ma Nyugati tér – egészen a Nagyvárad térig. A tervek szerint a gyalogosközlekedést a csomópontokban földalatti aluljárók építésével valósítják meg, amelyhez kapcsolódóan óvóhelyek építését tervezik, a II. világháború kirobbanása nyomán.

1942-ben ismét javaslatot tettek a Nagyvárad tér rendezésére (Anonymus, 1942a). Valamint ebben az évben a Beszkárt betegbiztosító pénztár létesítését tervezi (Anonymus, 1942b) az Üllői út – Orczy út sarkán megvásárolt üres telkek egy jelentős részén (a korábbi barakk kórház helyén), azonban a háború miatt erre nem került sor. Az évben ismét szóba került a tér nagyvonalú rendezése, amikor a Közmunkatanács javaslatot tett erre, a földalatti vasút építési tervével kapcsolatban (Anonymus, 1942c).

Az 1944-ben készült légi felvételen (4. ábra) jól látható a tér és környezete. A térfalakkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy a Beszkárt betegbiztosító pénztár építésére megvásárolt telken kisparcellás mezőgazdasági termelés nyomai láthatók. Ezen hasznosítási módra a

háborús élelmiszerhiány miatt lehetett szükség. A tér DK-i térfalának kiépülése ekkorra tehető, hiszen az Országos közegészségügyi intézet bővülésével megjelentek a teret napjainkban is meghatározó épülettömbök. A térfalak mentén elsősorban az ÉNY-i és a DNy-i oldalon láthatók kisebb pavilonok. Ezek feltehetően kiskereskedelmi célt szolgálhattak.

4. ábra: Budapest légi felvétel, 1944, forrás: Magyar Királyi Honvéd Légierő, fortepan.hu

A tér közepső területén lévő parkból a Szent István Kórház előtt korábbi egy vágánysáv megsokszorozódott, három néhol négy vágány haladt egymással párhuzamosan. A sínek kiépítése és annak helyigénye miatt a park kórház felőli oldalán felszámolásra került a parkot ezen irányból keretező cserjesáv, gyalogos sétány, valamint a keretező fasor egy része. A fasor egy-egy faja átmentésre került a burkolatban, ahol ez kivitelezhető volt. A légifelvételen jól látszik a rabatte ágyás, valamint a parkot Üllői út felől határoló keskeny nyírt cserjesáv. Megfigyelhető a tér ÉK-i sarkában lévő feszület, amelyet szintén sövény-sáv kísért. Az útszerkezetben változás látható, mivel a korábban zárt Üllői úttal párhuzamos belső sétány lezárása megnyitásra került a villamosvágányok túloldalán lévő még álló vendéglőépület irányába. Valamint új bejárat nyílt a belső parkba, mivel a villamosforgalom miatt a korábban kórháztengelyben lévő gyalogút funkcióját veszítetté vált. Így a rabatte kiültetés túloldalán az Üllői úti sétányra került megnyitásra a belső sétaúthálózat. A Råde terven játszóhelyként jelölt

terület D-i részéből szintén vesztett, ezen irányból padsorral került lezárásra. Az itt tervezett homokozó és lubickoló a légifelvételen nem kivehető, a területen fák árnyéka látható.

A sínek által leválasztott É-i oldalon gyepfelület látható. Míg a D-i leválasztott területen fásított zöldfelület, amelyen egy hosszanti építmény áll.

3.5 II. VH utáni kialakítás (1945-1974)

A tér szerkezetében komoly változást okozott a II. világháborús pusztítás. A terület közlekedési csomópont funkciója miatt kiemelt célpont lehetett a bombázó repülőgépek számára. A közlekedési infrastruktúra kapcsolatainak megsemmisítése elsődleges célok között szerepelhetett.

A Nagyvárad tér háború utáni rendezését 1947-ben kezdték meg. Ekkor játszóhely, árnyékos pihenő, és virágágy létesítésének tervéről írnak az újságok (Anonymus, 1947). Még ebben az évben megjelent cikkben írnak továbbá a tér korszerű átalakításáról, amely a háborús évek alatt kert jellegét elvesztett pesti parkok egyike volt (Csorna, 1947). A rendezéssel egy időben a Szent István Kórház területén két darab légoltalmi kárfigyelő fülke építésére adtak ki engedélyt (12. melléklet).

A továbbra is terhelt közlekedési csomópont forgalmát, az 1950-ben bevezetett „lépcsőzetes munkaidő” csökkentette, oly módon, hogy a hivatali munkaidő kezdését fél órával elcsúsztatták (Anonymus, 1950). Ezen intézkedés a közlekedési csúcsforgalomban enyhítette a forgalmi terhelést, a munkába és hazafelé siető tömegek körében. Ebben az évben írnak róla, hogy a Gyáli út kórház előtti szakaszán már egy éve egyirányú közlekedést vezettek be autóbusszmegálló miatt, azonban az egyirányúsítás jelzése nincsen jól értelmezhetően kitáblázva (Szilvási, 1950). Itt olvashatjuk továbbá, hogy a Gyáli útnak jó minőségű kövezete van, ellenben az Üllői út burkolatával. Az illetékesekhez is eljuttatott észrevétel alapján a tér forgalmi rendezését végre fogják hajtani.

1952-ben az Autó-Motor folyóirat tett közre felhívást a tér forgalmi rendezésére, amelyhez egy átfogó fotót is közöltek az Üllői út, Haller utca, Orczy út kereszteződéséről (Anonymus, 1952). Ebben a képen jelenik meg, elsőként vizuálisan a Nagyvárad téri park új kialakítása. A képen megfigyelhető, hogy a gyalogosok rendezetlenül közlekednek a villamossíneken és az utakon keresztül. A parkban három nagyobb zöldfelület látszik. A hurokvágányok által határolt belső park, amit sövényáv keretez. Az ÉNY-i oldalon egy gyepesített háromszög terület, ahol

korábban vendéglő állt, valamint ezzel párhuzamosa az Üllői út mentén zöldsáv, ahol az út menti fasor koros példányai láthatóak.

1955-ben a Szovjet csapatok a IX. kerületbe való bevonulásának emlékére emléktáblát állítottak a Szent István Kórház épületén (Révai, 1955). Még ebben az évben tervbe vették a Nagyvárad tér parkosításának befejezését (Anonymus, 1955). A tér parkosítása feltehetően kisebb ütemekben 1947-óta folyhatott.

Egy az 1950-es évek végén készült képen (6. kép) megfigyelhető, hogy az Üllői úton és Gyáli úton gyalogátkelőhelyek kerültek kijelölésre, valamint megjelennek a kereszteződés Orczy kert felőli oldalán az autóbusszmegállók. Szépen látható továbbá a park újonnan kialakult szerkezete és megfigyelhető, hogy az ÉNY-i gyeves területen megjelenik egy óraoszlop.

A Szent István Kórház homlokzat feliratának újragondolására, 1959-ben készítettek fénycsőberendezési tervet (7. kép). A főbejárat felett, ezen az István Kórház megnevezés olvasható, valamint a timpanon felett elhelyezésre került vörös csillag látszik.

5. ábra: Nagyvárad tér, légi felvétel, 1963, forrás: fentrol.hu (1963_0061_2637)

Az Üllői útról 1960-ban készített fényképen (8. kép) jól látszik, hogy az út két oldalán lévő idős lepényfa fasor (*Gleditsia triacanthos*) átvészelte a világháború időszakát, azonban a Nagyvárad térrel párhuzamos Üllői úti villamosvágányokat kísérő kettős fasor eltűnt. Az idős fasor

fajmeghatározására a képeken túl, bizonyítékuul szolgál Bercsek Péter „Budapest Dendrológiai Értékei” -című értekezése (szerk.: Kiácz, 1968). Az úttest megvilágítása belógatott világítótestekkel kialakított.

Az 1960-as évek elejéről (13. melléklet) és a 70-es évekből (14. melléklet) kertészeti felmérések és légifelvétel (5. ábra) is rendelkezésre áll a tér kialakításának tanulmányozását segítően. A park felmérésére 1961 szeptemberében került sor, amit 1963 februárjában a mennyiségi kimutatások tekintetében korrigáltak. Még a korrekció évében készült egy légi felvétel, valamint a 60-as években több fénykép is készült a téren (6. ábra) (9-14. kép). Ezen információk alapján ismertetem a részletesen a II. világháború utáni Nagyvárad tér kialakítását.

6. ábra: Nagyvárad tér, a Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ épületéből fotózva, 1962, forrás: Domonkos Endre, FÖMTERV, fortepan.hu (251718)

Az Üllői úti kereszteződés ÉNY-i oldalán a légi felvétel és az ekkor készült képek (9. kép) alapján, jól megfigyelhető az autóbuszmegálló túlterheltsége.

A Nagyvárad tér villamossínek által történő három részre tagoltságát megőrizte. A vágány nyomvonalak csak a Gyáli út vonalában kerültek módosításra, ugyanis az Üllői út felé egyenesen haladnak, már nem keresztezik az É-i oldalon található területet. Az utak által határolt tér gyalogoshálózatát jellemzi, hogy minden oldalról a lehetőségekhez mérten

nagykockakő burkolatú gyalogutakkal vették körbe, a belsőbb részek szórt vagy föld burkolattal látták el (14. melléklet). Ekkoriban a tér É-i oldalán készült képen látható a gyalogutak nagykockakő burkolása (10. kép), illetve az felhalmozott szemcsés burkolat (11. kép).

Az É-i parkrészben egy nagyobb gyepes terület látható, amely alacsonyra nyírt 65 m sövény-sáv keretezett, közepén egy óráként is funkcionáló hirdetőoszloppal. Az üllői út menti gyalogút és a hurokvágány óra felőli kereszteződésének oldalán egy őrbódé látható (14. melléklet).

A középső parkrész a háború következtében növényállományával együtt majd teljes mértékben megsemmisült. A park peremén mindösszesen pár idős fa látható, megkezdődött azonban a tér lombos, örökzöld fakkal és cserjékkel való rendszert nélkülöző beültetése. A park lakosság számára megnyitott szerkezete az Üllői úttal párhuzamos kavics burkolatú sétányból, valamint az ÉK-i sarokban kialakított negyed köríves parkfelületből állt. A sétány az ÉNY-i oldalán az üllői út felől két fokos olasz lépcsővel volt elérhető, az út mellett a sétány belső oldalán támfal került kialakításra. A sétány olasz lépcsőnél kezdődő D-i oldalán 52,6 m² virágágy, míg a támfal É-i oldalán 205,8 m² rózsaszőnyeg volt látható. A negyedköríves területen „Bányakavicsos játszótér” került kialakításra, közepén egy 6,6 m²-es homokozóval. A játszótér a Delej utca irányából egy 95,5 m²-es cserjefelülettel határolt. Berendezési tárgyak tekintetében a park 17 db paddal, 5 db hulladékgyűjtővel, valamint körülbelül 4 db kandeláberrel felszerelt. A középső parkterület összesen 258 m alacsony -körülbelül 40 cm magas- nyírt sövény-sávval van körülvéve. Az ÉK-i sarokban egykor megtalálható feszület az 1961-es felmérési lapon felmért elem, majd az 1963-as korrekció alkalmával áthúzásra került. Feltehetően a két időpont között helyezték át vagy bontották el (13. melléklet).

A Déli területek kialakítása már az 1963-as légi felvételen látszik, ugyanakkor ez ekkor készült felmérésen nem szerepel, így ezen területet későbbi felmérés alapján (14. melléklet) ismertetem. A sínek által elválasztott DK-i oldalon egy fás, gyepes terület, amely közepén egy kör alakú pavilonépület áll, BKV - ekkor még Fővárosi Villamosvasút (Int-04) - váró felirattal ellátva. Ennek közvetlen megközelítésére nagykockakő és beton burkolat biztosít lehetőséget. A Gyáli út mentén kialakított peronok aszfaltburkolattal rendelkeznek, ezek egyikén 1962-ben készített terv (15. melléklet) alapján egy kapszula alaprajzú várópavilont építettek. Ebben a pavilonban diszpécshelyiség, gépterem, várócsarnok, trafik, közért, és illemhely is elhelyezésre került.

A légifelvételen (5.ábra) megfigyelhető, hogy a Nagyvárad tér Üllői úti oldalán bár hiányosan, de megvan az idős lepényfa (*Gleditsia triacanthos*) fasor, míg a Gyáli út mentén, fasor jellegét vesztetten burkolatban áll három darab idős akácka (*Robinia pseudoacacia*). Továbbá ekkor látható először, az Országos Közegészségügyi Intézet tér felőli oldalán telepített nyolc fából álló fasor.

1961-ben olvasható, hogy a tér rendezetlen, ócska bódék uralják látványát (Kiss, 1961). A panaszos hangvételű írásban ugyanakkor említik, hogy a Május 1 ruhaáruháza irányában – az Üllői út és Orczy út kereszteződésében – lévő telken egy termelőszövetkezet kertészete található, és a „nagy virágvásár” -t a Nagyvárad téren bonyolítják le. A vásárok tartására a központi park gyepes felületei kiváló helyszínné szolgálhattak.

A téren lévő pavilonok jelenlétére bizonyíték, hogy 1961-ben egy hírlapfülke, majd 1963-ban egy büfépavilon (16-17. melléklet) építését engedélyezték a hatóságok. A kiskereskedelmi pavilonok továbbra is a tér ÉNY-i és DK-i oldala mentén helyezkedtek el.

1962-ben megjelent cikkben (Anonymus, 1962a) értekeznek a tér baleseti gócpontjairól, amelyek a Szent István Kórház előtti területen, az Üllői út menti párhuzamos villamosmegállók mentén, valamint a FAÜ - Fővárosi Autóbuszüzem - állomások (a csomópont Orczy kert felőli oldalán) behajtójánál vannak. Itt említik, hogy az Üllői és Orczy út kereszteződésében a Gomba presszó áll.

A FŐMTERV által 1966-ban készített képek (12-13. kép) látványát alább ismertetem. Az autóbuszállomás környezete meglehetősen elhanyagolt, az útfelület a sínek mentén és a megállóban piszkos. A kertészet telkén az aktív növénytermesztésnek nyomai már nem láthatók. Az Üllői út, Orczy út, Haller utca kereszteződésében nagy területű virágágyások vannak. A park növényállománya szépen fejlődik, bár a parkot keretező sövény sáv az ÉNY-i oldalon hiányos. A játszóhelytől K-i irányban található cserjesáv több méter magasra megnőtt. Az Üllői út menti fasor alatt, valamint az óraoszlop Gyáli úti oldalán beton növénytartó edények kerültek kihelyezésre. A tér gyalogos felületeit a gépjárműközlekedéstől az ÉNY-i oldalon láncos korláttal választják el. Látható továbbá, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet telkének Üllői úti sarkán egy újabb épület létesítése zajlik, ezzel bővítve a Nagyvárad térről nyíló homlokzatokat.

Az 1969-es szintén FŐMTERV-es felvételen (14. kép) látható, hogy már befejezésre került -a KÖZTI által tervezett (Anonymus, 1962b) - Országos Közegészségügyi Intézet új épülete, a

hiányos részeken pótlásra került a parkot keretező sövényáv. Valamint a továbbra is kockakő burkolatú - parkot keretező - utakon már sávos felfestéssel jelzik a gyalogátkelőhelyek.

Az Üllői út és Orczy út sarkán lévő - a korábban Beszkárt betegbiztosító pénztár számára szánt - üres telken végül 1970-ben került sor építkezésre. Ekkor kezdődtek Budapest legmagasabb új épületének, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem (SOTE) 23 m magas toronyházának (mai elméleti tömb) az alapozási munkálatai (Anonymus, 1970).

1972-ben az Autó-Motor folyóiratban jelent meg egy értekezés (Anonymus, 1972), ami a Nagyvárad téri kereszteződéssel, csomóponttal kapcsolatban a balesetveszélyes közlekedésre hívja fel a figyelmet. Ennek okaként a villamossínek által is keresztezett párhuzamos közlekedésre alkalmas körforgalom kialakítását jelöli meg. A SOTE munkálatai az ekkor készült légi felvétel (18. melléklet) és fotó (15. kép) alapján a Nagyvárad térre tekintettel nem jelentett különösebb terhelést, mivel az Orczy út irányából volt az építési terület megközelítése.

3.6 Metróépítés évei (1974-80)

A tér történetében egy újabb korszakot jelentett az M3-as metróvonal építése. A teret a metróépítés két időszaka érinti (Int-05). Az első szakaszban, 1976-ig a Deák Ferenc tértől a Nagyvárad térig épült ki a metróvonal. Ezt követően a második fázis alatt ideiglenes metró és villamos végállomásként funkcionált a tér, (egészen a metróépítés befejezéséig), amikor 1980-ra a tértől Kőbánya-Kispest végállomásig építették meg a metróvonalat. A villamasközlekedés felszámolása az Üllői út metró által érintett szakaszán az átadásokat követően két ütemben zajlott.

Már 1973 májusában lezárásra került az Üllői út a Nagyvárad tér és Könyves Kálmán körút közötti területen (Anonymus, 1973). A kieső szakaszon a zavartalan gépjármű közlekedést, a Gyáli úton kialakított párhuzamos közlekedéssel megvalósított forgalomterelés biztosította. Ekkor kezdődött meg az útpálya bontása, mivel a Nagyvárad tértől Kőbánya-Kispest irányába – az Út- Vasútépítő vállalat tervei alapján (19. melléklet) – kéregvasútként, közvetlen a felszín alatt került megépítésre a metróvonal.

Egy 1974-ben készült képen jól látható az Üllői út pályaszerkezetének bontása, valamint a Nagyvárad téri csomópont és park építési területként, anyaglerakóként való használata (16. kép). Ekkor kezdődtek meg a Nagyvárad téri metróállomás és a hozzá kapcsolódó gyalogos aluljáró építésének munkálatai, aminek az átadására 1976-ban került sor (Földvári, 1976). A

gyalogos aluljáró építését követően a kor tendenciáinak megfelelően, megszüntették a csomóponton keresztül a felszíni gyalogos közlekedés lehetőségét. Azonban az aluljáró nem a csak közlekedés lebonyolításában játszott szerepet, hanem kialakításra kerültek benne üzlethelyiségek is, többek között virágüzlet, dohányüzlet, kávé- és édességbolt, valamint hírlap áruda (20. melléklet). Az aluljáró építéséről fennmaradt látványmetszet (21. melléklet) és a SOTE Elméleti tömb toronyházából készített kép is (17. kép). A képen megfigyelhető a Haller utca – Orczy út elhúzással történő építkezés miatti terelése, valamint, hogy az építkezés milyen romboló hatást gyakorolt a környező zöldfelületekre.

A FŐMTERV által 1976-ban készített képen már az Üllői út új aszfalt burkolata látható (18. kép), amit még ebben az évben az őszi hónapokban adtak át ismét a gépjárműforgalom számára (Földvári, 1976). Valamint arról is olvashatunk, hogy a metróépítés a fiatal szakemberek bekapcsolódásával zajlott, akik társadalmi munka keretében vettek részt az építkezésen (Anonymus, 1976).

7. ábra: Nagyvárud tér, légi felvétel, 1977, forrás: fentrol.hu (1977_0062_6743)

Egy évvel később 1977-ben olvashatjuk, hogy a Nagyvárud téren az ideiglenes vágányépítési munkálatok miatt „értékes bokrokat, fákat taroltak le” (Esztergomi, 1977). Ekkor a Nagyvárud tér az Üllői út külső területeiről érkező villamosok végállomásaként szolgált, innen metróval lehetett tovább haladni a Deák Ferenc tér irányába. Ez a megnövekedett forgalmi terhelés szükségessé tette az ideiglenes környezetrendezést, ami az 1977-ben készült légi felvételen (7.

ábra) és képen (8. ábra) megfigyelhető. Ekkorra három új vágány (VII, VIII, IX) és hozzájuk tartozó menetirányító központ került kiépítésre a park belső területein (22. melléklet), ami a zöldfelületek jelentős mértékű további csökkenéséhez vezetett.

A villamosmegállók irányából két új szélesebb (4-5 m széles) gyalogút került kijelölésre. Egy az Üllői út menti lepényfa fasor belső oldalán, egy pedig a park ÉNY-DK-i hossz tengelyében. A két sétány között megőrzésre került meghatározó vertikális elemként az óraoszlop. A középső járda mentén pedig 6db - feltehetően beton - növénykazetta került kihelyezésre, amelyek némi díszítőértékkel vonták el a figyelmet az erősen leromlott állapotú park állapotáról. A park megmaradt vágányok által körbevett belső területeit ekkor nagymértékben kikopott gyepfelület, ideiglenes építmények, növényi irtásból származó-, építőanyag-, bontási törmelék halmok jellemezték. Az Üllői út ekkor még nem került átadásra teljes szélességében, az út D-i oldalán nagyobb burkolatlan felület kapcsolódott a parkhoz. Az Üllői út és Gyáli út menti fasorok fái még megvoltak (8. ábra).

8. ábra: Nagyváradi tér, a Gróf Haller utcai tisztviselőházból fotózva, 1977, forrás: Krantz Károly, fortepan.hu (116079)

Az 1970-es évek végén készült képeken látható, hogy az átmeneti időszakban rendezett állapotban a park növényállománya ismételten erőteljes növekedésnek indult. Több méter magas cserjék és famagoncok képeznek sűrű aljnövényzetet. A park karakterét ezidőben nagyban meghatározták, az itt várakozó villamosok (19. kép).

A park növényállományáról, és a tervezéshez kapcsolódó zöldfelületek rendezéséről az 1972-ben készített terviratok (23-24. melléklet) szolgáltatnak bővebb információt. Ebből a dokumentumból megtudható, hogy az Üllői út páros oldalán a metró építés miatt a fasor kivágását, míg a páratlan oldalon a fasor hiányainak pótlását tervezik. Ekkor a főút menti fasor összetétele 70%-ban 15-20m magas, 50cm törzsátmérőjű, egészséges lepényfa (*Gleditsia triacanthos*), 30%-ban fiatalon telepített juharfa (*Acer sp.*) (23. melléklet). A Nagyvárad tér hurokvágányok közti növényállományát a dokumentumban szépnek és értékesnek ítélik, ahol örökzöld cserjék és fenyőfélék is szépen fejlődnek (23. melléklet). A növényzet megóvása érdekében az építkezés ideje alatt a teljes parkot kerítéssel tervezik megvédeni és külön kiemelésre kerül, hogy az „Anyagtárolás e területen tilos!”. A terv továbbá minden az építési terület által érintett fára védőzsaluzást ír elő. Megtudhatjuk, hogy a parkon belül a támfal előtt álló 6db juharfa (*Acer sp.*) a parkon belül kerülnek átültetésre (24. melléklet). A Szent István Kórház előtt és Nagyvárad téren is 4-4 db juharfa (*Acer sp.*), valamint az Országos Közegészségügyi Intézet előtt 4db szivarfa (*Catalpa bignonioides*) kerül állapotuk miatt kivágásra (24. melléklet). A hurokvágány új szakaszán 1db zöld juhar (*Acer negundo*), a Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet előtt pedig 1db jegenyenyár (*Populus nigra 'Italica'*) kerül kivágásra az építkezés miatt (24. melléklet).

A tervektől sajnos több pontos is eltérés volt tapasztalható. Ugyan az Üllői út páros oldalán a tervek szerint kivágták a fasort, a páratlan oldalán pedig egészen 1980-ig meghagyták, amikor is az út szélesítése látható és mivel a mostani úttestben helyezkedtek volna el a fák, azok az 1972-es tervektől eltérően szintén kivágásra kerültek. Nem valósult meg továbbá a Nagyvárad téri park belső területének kerítéssel való védelme, továbbá a fák zsaluzása sem látható a korszakban készült fényképeken.

A metróépítés ideje alatt a tér rendezésére több terv (1973, 1976, 1980) is készült, ezek közül három dokumentációja részlegesen megtalálható a levéltárban, ám ezek nem valósultak meg. A tervezés folyamatának alakulására való rálátás érdekében röviden ismertetem. A tervek mind a BVTV (Budapesti Városépítési Tervező Vállalat) alkalmazásában Baraczka Katalin készítette.

Kronológiailag az első fennmaradt terv 1973-ban készült (25. melléklet). Ezen a terven Baraczka Katalin mellett tervezőként Dr. Krizsán Zoltánné is szerepel. Ez a villamos közlekedés fennmaradásával számol, elsősorban a hurokvágányok közötti területe koncentrálni a meglévő keretező cserjesáv felhasználásával.

A második terv 1976-ban készült (26. melléklet), ezen a metró első szakaszának átadását követő ideiglenes rendezés látható egy a villamosmegállótól a metrólejtig vezető gyalogúttal, amin tóth típusú padok és műkö virágvályú helyezkedtek volna el.

A harmadik fennmaradt terv szintén 1976-ban készült (27. melléklet), ám már a teljes metrószakasz átadását, - a villamosforgalom megszűnését - követő állapotra. Ezen a terven már megjelennek a megvalósult terv főbb gondolatai. A Gyáli út Szent István Kórház előtti szakaszának megszüntetésével számol. Nagyobb burkolt felületben jelennek meg faveremben elhelyezett fák. A tér DNY-i részén megjelenik a parkoló. A formavezetést leszámítva a később megvalósult állapothoz képest jelentős különbség, hogy itt a parkolóból az Üllői út irányából van behajtásra lehetőség.

3.7 M3 metró építés utáni arculat, Baraczka Katalin terve (1980-)

A tér rendezésére a megvalósítás alapjául szolgáló - mai napig látható kialakításról a - terv végül 1980-ban a metróátadást követően készült el, amikor a tér jelentős átszállás okozta forgalmi terhelése megszűnt (Nagy, 1977). A terv sem Budapest Főváros Levéltárában, sem a FŐKERT tervtárában nem volt megtalálható, így személyesen Baraczka Katalint kerestem meg a dokumentációval kapcsolatban, aki készséggel ált rendelkezésemre és egy hosszabb beszélgetést követően átadta nekem a nála lévő terv egy példányát (9. ábra). A térről az átadást követő időszakban több kép is készült SOTE Elméleti Tömb toronyházából (10. ábra). A tér tervezésének és kialakításának alapelveit, a Baraczka Katalinnal folytatott beszélgetés, a terv, és a megújítást követő fényképek alapján mutatom be.

A tér tervezésének alapgondolatait a következőkben ismertetem (Baraczka, 2023). Cél volt, hogy sok pad kerüljön elhelyezésre a téren, hiszen ekkor a Szent István Kórházban csak látogatási időben - 17.00-19.00 között - lehetett a rokonoknak felvenni a kapcsolatot ápolott hozzátartozóikkal. A késő délutáni órákban tömegek várták a téren a látogatási idő kezdetét. Másik alapgondolat volt, hogy a metrólejárát közelében egy nagyobb burkolt felület jöhessen létre, ahol a téren régóta megtalálható árusok - vásártér lévén - eladásra kínálhatják portékáikat. Cél volt továbbá egy nagyobb egybefüggő rekreációs zöldfelületet kialakítani. A tér DNY-i területén elhelyezkedő parkoló pedig egy a FÖMTERV Tervtanács által meghatározott elem volt, amit be kellett illeszteni a koncepcióba.

9. ábra: a Nagyváradi tér, Baraczka Katalin terve, 1980, forrás: Baraczka Katalin, BVTV

Az 1980-ban készített terv (9. ábra) felülírta az 1976-ban készítettet, azonban az újratervezés pontos oka mára feledésbe merült. A megvalósítás nem teljesen a terv alapján történt. A tervtől való eltérések az alábbiakban. A metrólejárattal mellett az Üllői út oldalán nem kerültek padok kihelyezésre, a lejáró két oldalán U-alakú beton támfal elemek szegélyezték a zöldfelületeket. A lejáró közelében négy faverem helyett csak 3db került kialakításra. A park Üllői út menti oldalán nem került sor a terven szereplő nagymértékű fásításra, ahogyan a parkoló közepén és a tér DK-i oldalán tervezett fásítás sem valósult meg. A parkot feltáró hullám formájú sétány DK-i részén a padok az út mentén kerültek kihelyezésre, nem került kialakításra a terven szereplő homokozó és kavicsburkolat. A parkban jelölt szobor nem valósult meg, ahogyan ivókút sem került elhelyezésre. A terven szerepel a SOTE aluljáró lépcsőjének környezetrendezése, ez egy újabb terv alapján került kialakításra, amit a későbbiekben ismertettek.

A Nagyváradi tér új kialakítása három nagyobb egységre bontható. Az aluljáró lépcsője és kórház között egy nagyobb aszfalttal burkolt felület került kialakításra, ahol különféle árusok megjelenésére lehetett számítani. Kialakításra került a tér DK-i részén egy nagyobb parkolófelület, ami a metróhoz vagy kórházba érkezők számára biztosított megállási lehetőséget. A fennmaradó területen pedig egy jelentősen fásított sétautakkal feltárt zöldfelület került kialakításra.

A Nagyvárad tér úthálózatainak kialakítása során az utak két csoportba sorolhatók. Egyrészt megtalálhatók a tér körüljárhatóságát biztosító aszfalt burkolatú gyalogutak, másrészt a parkosított területet feltáró 40x40 centiméteres betonlap burkolatú sétányok. A kórház kerítés mentén a környező járdaszakaszokhoz kapcsolódóan biztosított a kórház főbejáratának gyalogos megközelítése. A metróaluljáróból az Üllői úttal párhuzamosan kijelölt két méter széles gyalogút vezetett egyenesen, egy gyalogátkelőhelyen keresztül az Országos Közegészségügyi Intézet - ma Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ - Nagyvárad téri bejáratához (10. ábra). A tér DK-i oldalán az útpálya mellett közvetlen került kialakításra egy gyalogjárda, ami a parkolóból a Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet, és az Országos Közegészségügyi Intézet megközelítését biztosította.

10. ábra: Nagyvárad tér, a SOTE Elméleti tömb épületéből fotózva, 1980, forrás: Főfotó

A tér arculatát jelentősen meghatározza az oldott hullámformákat követő vezetése az utaknak, padosoknak és ágyásszegélyeknek. A tér ezen korszakából származó egyik legjelentősebb arculatalkotó eleme a kórház előtt kanyargó hullám vonalú közvetlen egymáshoz illesztett padosor. Ezen padosor „pad 69”, másnéven „amerikai típusú pad” elemek egymás mellé illesztéséből jött létre, és natúr (pácolt) fa ülőfelülettel rendelkezett (Baraczka, 2023). Az amerikai típusú pad elnevezés Baraczka Katalin elmondásai alapján onnan származik, hogy először ilyen típusú pad, egy kiállításon az Amerikai pavilon mellett keltette fel a szakma figyelmét (Baraczka, 2023). A hullám padosor előtt végigfutó betonlap burkolat a kórház előtti

területen két fokos lépcsővé alakul, ami a parkoló magasan elhelyezkedő szintje miatt került ilyen módon kialakításra. A padsor és a kórház főbejárat közötti területen továbbá kialakításra került egy nagykockakő burkolattal kialakított felszíni folyóka, ami egy pont víznyelőbe vezet a bejárat előtt a csapadékot, biztosítva a kórház esős időben is zavartalan megközelítését. A téren a hullám padsor mellett - a tervezett ám meg nem valósult ivókút közelében - a metróaluljáró és Üllői út menti sétány között egy ötoszlopos mészkő csobogó, kockakő burkolattal került kialakításra. A csobogó a kertépítészeti rendezéstől független, feltehetően szobrászati alkotás. A padsor és csobogó mellett továbbá, a vízarchitektúra közelében vertikális elemként egy henger alakú hirdető oszlop került elhelyezésre, a metróaluljáró felől a parkba vezető két gyalogút között.

A park mai növényállománya jelentős mértékben az ekkori telepítés eredményeként jött létre. A rendezés befejeztével a cserjeszint teljesen újra telepített. A faállományban az egykori idős fák gondosan tervezett megőrzése mellett, nagy arányban jelennek meg újonnan ültetett faegyedek. Az idős fák átmentésére a terv több megoldást is eszközöl. Egyik legszebb megoldás, ahogyan Gyáli út kórház előtti szakaszán lévő kettős fasor fái megőrzésre kerültek. A fasor park felőli oldalán lévő idősebb fák környezete, amik korábban a sínek között a peronokba ékelődve álltak, az árusoknak fenntartott téren faveremmel, a hullámos pad mögött pedig zöldfelülettel körülvéve került kialakításra. Ugyan ezen fasor később telepített elemei - amelyek a kör alaprajzú BKV pavilon Gyáli út menti oldalán álltak - a parkoló középső zöldsávjának kinyúlásaiban kerültek átmentésre. Kiemelendő továbbá, a park talán legidősebb fája, ami a parkolót a belső sétánnyal összekötőúttól a hullám pad irányában található. Ez az egyed a terven vastag törzs jelöléssel szerepel és a korábbi fényképek, légi felvételek alapján még a Ráde Károly által tervezett korszakból eredeztethető (4. ábra).

A park cserjeállománya elsősorban a belső területek vizuális és fizikai lehatárolását szolgálta a nagy forgalmú Üllői úttól és parkolótól. Megjelent továbbá, a hullám pad kórház előtti szakasza mögött szélesebb sávban, ami a padhasználók pszichológiai komfortját szolgálta. A fa és cserjeállomány összetételéről a terv alapján keveset tudunk, a tervezett növénylista nem került elő a kutatás során (azonban Dr. Radó Dezső ír erről könyvében, amit később ismertetek). A terven a rózsza felirat olvasható, valamint Baraczka Katalin biztosan emlékszik, hogy az Üllői úti zöldsávban mahóniát (*Mahonia* sp.) tervezett, mivel a tervegyeztetésen a közvilágítás üzemeltetője megjegyezte számára, hogy a növény megfogja szűrni a szerelőket (Baraczka, 2023).

A tér 1980-ban készített terve nem emeli be - a meglévő faállomány kivételével – a korábbi korszakok meghatározó arculati elemeit, kialakításait. A térről nem készült történeti kutatás a tervezést megelőzően, ami a metróépítés gyors kivitelezési és tervezési ütemével, valamint a kor tervezői gyakorlatával magyarázható (Baraczka, 2023).

A Nagyvárad tér rendezését követően készített 1981-es fényképen (20. kép) jól látszik az Üllői út, Orczy út sarkán a metrólejárat és SOTE parkoló közötti terület rendezése, ami szintén Baraczka Katalin tervei alapján készült el (28. melléklet). A terv reagál a kórház előtti tér kialakítására, a hullámos vonalú, U-beton támfal elemekkel kialakított növényágyással, valamint ez előtt végigfutó betonlap burkolattal és egymáshoz illesztett „pad 69” elemek sorozatával.

Még ebben az évben olvasható, hogy Vadász János szobrászművész, a Szent István Kórház homlokzatának központi Kiss György, Krisztus gyógyítja a betegeket című szoborkompozícióját újra faragja (Rapai, 1981). Az újra faragást minden bizonnyal a majd százéves alkotás állapota tette indokolttá.

Egy évvel később 1982-ben a metróépítéshez kapcsolódó felszínrendezés számbevételekor, a Pesti Hírlap hasábjain olvasható, hogy „az egyik legszebb munka a Nagyvárad tér rendezése” (Anonymus, 1982). Az írás utalhat a terv minőségére, valamint a korábbi leromlott állapothoz viszonyított jelentős környezetesztétikai javulásra.

Még 1882-ben Székely Péter - nemzetközileg Pierre Székely néven ismert - szobrászművész, hatvanadik születésnapja alkalmából felajánlotta, hogy egy szobrot készít szülővárosának, Budapestnek. A párizsi magyar nagykövettel folytatott egyeztetés során került meghatározásra, hogy a szobor békét szimbolizáló tematikában készüljön el, és hogy a Nagyvárad téren kerül majd felállításra. Az elkészült mű (11. ábra) a szobrász saját szavaival élve a „madárra emlékeztető szobor valójában [...] ember jel. Minket szimbolizál, emberségünket. A békére vágyó, törekvő emberiséget.” (László, 1982). A „Béke emlékmű” néven ismerté vált alkotás, a francia Bretagne bányából származó rózsaszín gránit felhasználásával készült el. A bazalt nagykockakőburkolatú szobor talapzatában egy gránit lapra, Kádár János és Francois Mitterrand kézírása alapján a „Béke” és „Paix” szavakat faragták. Ezzel kiemelve és megerősítve a szobor mondanivalójának határokon átívelő jelentőségét (Anonymus, 1983).

A szoborállításra a Nagyvárad téri kereszteződés, SOTE Elméleti Tömb felőli sarka került kijelölésre. Baraczka Katalin terve alapján kialakított zöldfelület áttervezését, a szobor környezetének kertépítészeti rendezési tervét, Kecskés Tiborné (Kecskésné Szabó Ildikó)

készítette el (29. melléklet). A tervben - Budapesti Képzőművészeti Igazgatósággal való egyeztetésnek megfelelően - a növényanyag nagyrészt örökzöld, terméssel és levéldísszel rendelkező fajokból került összeállításra (30. melléklet).

A szoboravatásra végül 1983-ban került sor (Anonymus, 1983), amely azóta meghatározó arculati elemévé vált a Nagyváradi téri csomópontnak. A metróaluljáróból érkező gyermekek - köztük egykor jómagam is - a talapzaton próbálva felkapaszkodni csodálják a rózsaszín gránit alkotást.

11. ábra: Béke emlékmű, háttérben a SOTE Elméleti tömb épülete, 1983, forrás: Szilágyi Marianna, fortepan.hu (130434)

Dr. Radó Dezső huszonkét éves főkertészeti igazgatóként folytatott tevékenységét követően, 1985-ben jelent meg, - már korábban is idézett - „Budapesti parkok és terek” című könyvében írt a Nagyváradi tér ekkori kialakításáról (Radó, 1985). A könyvben a tér kialakítását példamutatónak tekinti. Megtudhatjuk, hogy a tér kiterjedése 3605 m², a sétány mentén öt oszlopos modern csobogó helyezkedik el, valamint részletesebben ír a park növényállományáról. Ezek alapján a Nagyváradi téri parkban a lombhullató faállományban a

vörös berkenye (*Sorbus* sp.), mirigyes bálványfa (*Ailanthus altissima*), közönséges vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*), közönséges platán (*Platanus x hispanica*), virágos kőris (*Fraxinus ornus*), tarka levelű zöld juhar (*Acer negundo* 'Aureovariegatum'/'Flamingo'/'Variegatum'), mellett fiatal amerikai tulipánfa (*Liriodendron tulipifera*) is megtalálható volt. Az örökzöld növények közül feketefenyő (*Pinus nigra*), közönséges tiszafa (*Taxus baccata*), boróka (*Juniperus* sp.) volt a parkban. A cserjeállományt pedig közönséges tűztövis (*Pyracantha coccinea*), veres levelű sóskaborbolya (*Berberis* sp.), hóbogyó (*Symphoricarpos* sp.), ráncoslevelű rózsa (*Rosa rugosa*), cserszömörce (*Cotinus coggygria*), és madárbirs (*Cotoneaster* sp.) alkotta. A részletes növényleírás információtartalma a növénykiültetési terv hiányában, kiemelten fontos az 1980-ban készített terv megismeréséhez.

Egy 1987-ben íródott, a Nagyváradi téri közlekedési rendszeréről szóló cikk szolgáltat információt (Lorencz, 1987). A mellékleteként megjelent képen látható, hogy a tér ÉNY-i részén, a három burkolatban álló fahely egyikében lévő idős, Gyáli út menti fasort egykor alkotó fa kipusztult, már nem látható. A szövegből pedig megtudhatjuk, hogy a téren elhelyezett parkoló 280 férőhellyel rendelkezett.

Az 1990-ben készült infravörös légifelvételen (31. melléklet) látható, hogy a park növényállománya szépen fejlődik. A hullámpadsor mögötti idős, egykori Gyáli út menti fasor utolsó eredeti helyén álló, park felőli példánya kipusztult. Továbbá az Üllői út mentén létesített cserjeállomány is kipusztult az út mentén egy jelentős távolságban. Az idősebb fák pusztulásuk oka a metróépítés ideje alatt keletkezett jelentős földtömörödés, környezetváltozás lehetett. Míg a cserjesáv pusztulásának okát, a szózott útpályáról a hó zöldsávra való kotrása jelenthette.

Az 1990-es években a Nagyváradi téri, Corso cipőáruház előtti parkoló - feltehetően a csomópont korábban autóbusz állomásként funkcionáló Orczy kert felőli sarka - is fontos igazodási pont volt a lakosság mentális tájékozódásában, hiszen innen szervezték utazási irodák indulásaikat (Anonymus, 1994), valamint még 1988-ban a nagy gyümölcs és zöldség terméshozam következtében ezt a területet nevezték ki ideiglenes árusításra szolgáló helyszíneként (Anonymus, 1988).

A szocializmus évtizedei alatt „István kórház”ként emlegetett intézmény, végül eredeti „Szent István Kórház” megnevezése 1991-ben került helyreállításra (Anonymus, 1991). Feltehetően ekkor került le a korábbi évtizedekben meghatározó fénycső felirat a homlokzatról.

Dr. Bodnár Attila kerületi képviselő megkeresésére, 1994-ben a FŐKERT alkalmazásában Naszályi Márta készített növénykiültetési vázlattervet a térre. Ebben elsősorban a Szent István

Kórház főbejáratának, valamint aszfalt burkolatban álló három faverem környezetének reprezentatív, színpompás rendezése volt a cél (31. melléklet). Ennek megvalósítására elsősorban planténerbe ültetett egynyári növények kerültek tervezésre. A terv ilyen formában nem valósult meg, azonban a későbbiekben fa planténerek kerültek a térre.

K. Hlatky Katalin, Budapesti Zöldkalauz című könyvében (K. Hlatky, 2001) olvashatunk újra a térről. A kórház előtti parkot, ekkor nyugodt pihenőhelynek említi, továbbá ír annak növényállományáról. Ebből kiemelendő, hogy a korábban Dr. Radó Dezső által említett, - feltehetően az 1980-as megújításkor telepített - néhány tulipánfák (*Liriodendron tulipifera*) nincsenek jó állapotban, ellenben szépek az idős májusfák (*Prunus padus*), és berkenyék (*Sorbus* sp.).

A tér ezredforduló utáni változásait képek, úrfelvételek, és a Google street view felvételek alapján ismertetem. A 2000-2010 közötti években a Nagyváradi téren készült képeken (21-23. kép) látható, hogy a tér élettel teli, mozgalmas, több helyen - a metróaluljáró és parkoló környezetében - is pavilonok, bazársorok jelentek meg. Az aszfalt burkolat több helyen repedt, javítások láthatók rajta, a résekben gyomok jelennek meg. Egyes padokon sérülés látható, a csobogó elkoszolódott, láthatóan nem üzemel. A parkban sok nyírfa (*Betula pendula*) látható, valamint több helyen kihelyezett fa planténer, talajtakaró cserjékkel telepítve. A 2008-as úrfelvételen már nem látható, a korábban leírt még Ráde Károly féle kialakításból fennmaradt idős faegyed (32. melléklet). Később 2009-ben látható, hogy a három parkolóban álló idős csörgőfa (*Koelreuteria paniculata*) egyik egyede elszáradt (24. kép).

A 2009-ben utoljára látható csobogó elbontásával, annak helyén 2011-ben ivókút látható (25. kép). A csobogó felszámolására, annak fizikai állapota miatt kerülhetett sor. A helyén létesített ivókút azonban nem volt sokáig meghatározó eleme a térnek, ugyanis 2014-től már ez sem látható. Ekkortól a csobogó helyét már csak, annak kör alakú kockakő vízgyűjtője jelzi (25. kép).

2009-2010 között a metróaluljáró környezetét jelentősen meghatározó bazárok, pavilonok szintén felszámolásra kerültek (26. kép). Ezek elsősorban a teret jellemző „bázari hangulat” miatt kerülhettek megszüntetésre.

A téren 2013-2014 között jelentősebb átalakítások zajlottak. A 2013-ban készített felvételeken látható, hogy a téren álló folytonos padsorok minden második elemét kiemelték (27. kép), ennek elsősorban fenntartási okai lehettek. Ezzel azonban a tér egyik legmeghatározóbb arculatformáló eleme, a hullámpadosor szenvedett el jelentős értékcsorbulást. Az átalakítások

folytatásaként értelmezhető a tér K-i oldalán, az ekkor már Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ANTSZ)ként nevezett intézmény menti útszakasz két oldali rendezését hajtották végre. A Vágóhid utca folytatásaként megjelenő útszakasz mindkét oldalon szélesítésre került (28. kép). Ennek következtében a korábban a park szélén húzódó gyalogút az addigi parkterületbe szorult, míg a park fái a járda és úttest közötti zóldsávba kerültek. Ezek többnyire közönséges platánok (*Platanus x hispanica*). Az intézet felőli oldalon, pedig az átalakítás következtében megszűnt az először 1963-ban látható nyolc fa alkotta fasor. Ekkor, 4db szivarfa (*Catalpa bignonioides*), és 2db japánakác (*Styphnolobium japonicum*) került kivágásra, mivel két fahely ekkor már üres volt. Az átalakítás eredményeként új kanyarodósávok és kétoldali kerékpárút került kialakításra.

A tér Orczy kertre nyíló kapujának reprezentatív kialakítása, a 2014 és 2017 között zajló, Ludovika Campus építésével jött létre (Int-06). Ezzel a Nagyváradi tér, mint a park egyik megközelítési lehetősége jelent meg a köztudatban, növelve annak jelentőségét.

A metróaluljáró közelében álló vertikális elemként meghatározó hirdető oszlop 2016-ban került elbontásra. Majd két évvel később az M3 metró felújítási munkálatai miatt burkolásra került a park Üllői út felőli zóldsávjának több mint a fele (29. kép). Itt a metrópótló buszok megálló, valamint a metróaluljáróhoz vezető széles gyalogút került kialakításra. A metróépítés ideje alatt 2019-2020 között készült úrfelvételeken látható (33. melléklet), hogy a tér aszfalt burkolat nagy részen megnyitásra került a földfelszín, feltehetően a felújításhoz használt építőanyag beemelése miatt.

A tér felszíni megnyitásának befejeztével 2021-ben feltehetően a FŐKERT kisebb rendezést hajtott végre a metrólejárat környezetében (30. kép). Ekkor a korábbi aszfalt burkolatban álló három négyzet alakú fahelyek mellett egy új négyzet és két téglalap alakú fahelyet hoztak létre, és ezekbe japán díszcserecsnyéket (*Prunus serrulata* 'Kanzan') telepítettek. Továbbá a zóldsáv megmaradt részén tűztövis (*Pyracantha coccinea*) sövény került kialakításra.

A parkolóban álló egy újabb csörgőfa (*Koelreuteria paniculata*) került kivágásra 2020-ban (33. melléklet), ezzel napjainkra egyetlen példánya maradt fent a metróépítés előtt telepített és az építkezést túlélő három fának. Ez az egyed lehet a tér egyik, hanem a legrégebbi fája.

A metrófelújítás részeként, a metró akadálymentes használata érdekében, az aluljárólépcső mellett egy lift került elhelyezésre, valamint helyreállításra kerültek az aluljáróépítésig meglévő felszíni gyalogos kapcsolatok a tér ÉNY-i sarkában. Napjainkban ismét megközelíthető felszínen a Nagyváradi tér az Üllői úton és Haller utcán keresztül. Az új gyalogátkelőhelyek

környezetében biodiverz évelőágyás került kialakításra. Ezzel a fejlesztéssel eljutottunk a tér jelenlegi arculatának kialakulásához.

A tér jelenlegi állapotát a későbbiekben részletesen ismertetem, azonban néhány következtetés így is levonható. A tér, a legutóbbi 1980-as megújítása óta az ezredfordulóig viszonylag jó állapotban került megőrzésre, azonban az elmúlt két évtizedben gyorsuló ütemben romlott az állapota. Az állapotjavítás érdekében kisebb megújításokat, beavatkozásokat eszközöltek a Nagyvárad téren - legutóbb a metrómegújítás befejeztével - azonban ezek nem egy összehangolt koncepció keretében kerültek megvalósításra, így egy mozaikos állapot alakult ki. Mindent összevetve, a tér legutóbbi koncepcionális megújításának több mint 40 éves távlatát, az állapotromlást, kisebb megújításokat, időszerűvé vált egy átfogó rendezés végrehajtása.

4. Jelen állapapot vizsgálat

4.1 Elhelyezkedés

A Nagyvárad téri park, Budapest IX. kerületének északi oldalán található. A tér Ferencváros történeti – Haller utcánál beljebb eső – városrészével és a VIII. kerülettel határos. A terület az egykori Gyáli út – ma Albert Flórián út – és az Üllői út nyomvonalának képzeletbeli találkozása által kijelölt, háromszögletű metszetben helyezkedik el. Elsősorban a Szent István Kórház előtereként, valamint a környező intézmények zöldfelületeként tölt be fontos városszerkezeti szerepet. A zöldterületi háromszöget az Üllői út, Haller utca, valamint a Vágóhid utca folytatása határolja.

4.2 Környezetvizsgálat

a. Közlekedési kapcsolatok

Közúti közlekedés

A Nagyvárad térhez kapcsolódó útvonalak közül kettő másodrendű főútvonalként jelölt (TSZT, 2021). Ezek az északkeleti oldalon az Üllői út, napi 82.000-es gépjárműforgalommal, és az északnyugati oldalon az Orczy út, valamint annak folytatása a Haller utca napi 23.000-es gépjárműforgalommal (TSZT, 2019). A két főútútvonal kereszteződése így nem meglepő

módon a város egyik jelentős közlekedési csomópontja. A Vágóhid utca és Albert Flórián út nem tölt be ilyen mértékű szerepet a város közúti közlekedési rendszerében.

Közösségi közlekedés (34. melléklet)

A terület közösségi közlekedéssel való ellátottsága sem marad el a közúti közlekedés léptékétől. A tér északi sarkában az Üllői út és Haller utca, valamint Orczy út kereszteződésénél található az M3-as metróvonal –térrel elnevezett – „Nagyvárad tér” megállója. A metróvonal a budapesti közösségi közlekedés egyik, hanem a legjelentősebb észak-déli irányú utasforgalmat bonyolító infrastrukturális eleme.

A tér északnyugati oldalán a Haller utca – Orczy út nyomvonalon középpályás villamosforgalom biztosít közlekedési lehetőséget a 23-as és 24-es számú villamosvonalak révén. A 23-as villamos a Keleti pályaudvar metróállomás és Közvágóhid HÉV állomás, míg a 24-es villamos a Keleti pályaudvar metróállomás és Jászai Mari tér között biztosít összeköttetést.

A Nagyvárad tér keleti oldalán, a Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ előtt található a 281-es számú busz megállója, ami a tér mára egyetlen autóbusz kapcsolatát jelenti. Ez a járat elsősorban a IX. kerület belső és külső területeinek összekapcsolásában játszik szerepet, egészen a Ferencvárosi rendelőintézetig egészen a József Attila lakótelepig. Továbbá, – bár nem áll meg, de – az Üllői út mentén halad a 100E jelzésű autóbusz, amely a Deák Ferenc tér és a Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér között biztosít közvetlen összeköttetést.

Parkolás

A park környezetében álló jelentős intézmények, így a Nemzeti Közszerológati Egyetem, Semmelweis Egyetem, Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet, Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ és a Szent István Kórház is rendelkezik saját, intézményen belül megoldott parkolási lehetőséggel. További parkolási lehetőséggel szolgál a Nagyvárad téri metróállomás megépülésekor kialakított parkoló a tér déli területén.

b. Térfalak, funkciók (35. melléklet)

A tervezési terület, Budapest egyik jelentős egészségügyi és oktatási intézményi területének központjában található. A tér északi oldalán található a Nemzeti Közszerológati Egyetem épületegyüttese, az északnyugati oldalon a Semmelweis Egyetem oktatási épülete és a Heim

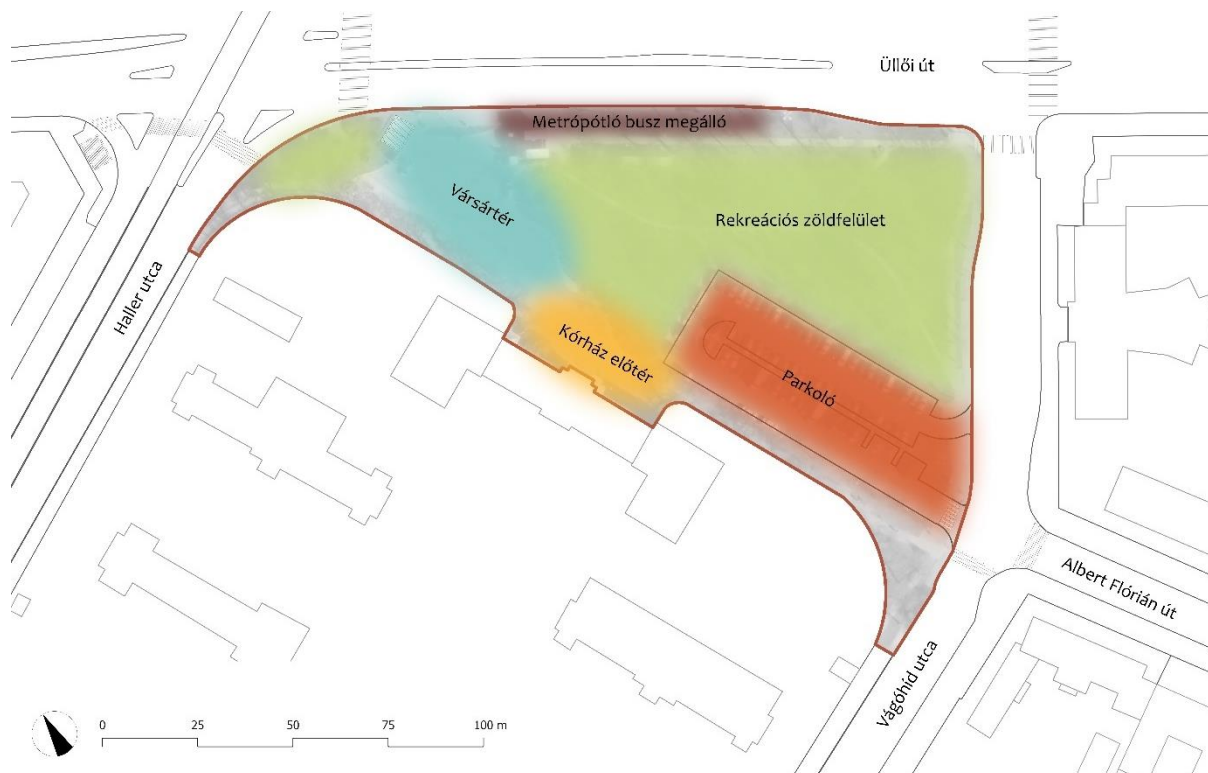
Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet épületegyüttese, a délkeleti oldalon a Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ, délnyugati oldalán pedig a Szent István kórház. A felsorolásból is jól látható, hogy elsősorban egészségügyi intézmények, kórházak és oktatási intézmények alkotják a park térfalait. Egyetlen kivétel említhető, az északnyugati oldalon Pecz Samu lakóháza, amely megépülése óta tölt be a lakóépületi funkciót.

4.3 Helyszín analízis

a. Térszerkezet, funkciók (14. ábra)

A Nagyvárad tér funkcionálisan és szerkezetileg is jól elkülöníthetően öt részterületre osztható. Baraczk Katalin koncepciója alapján került kialakításra a metrólejáró környezetében egy nagyobb központi teresedés, vásártér. Napjainkra ezt a területet, az árusok pavilonjai helyett, a metrólejárót megközelítésének funkciója uralja.

Másik jelentős, a korábbtól elkülöníthető teresedés látható a Szent István Kórház előtti területen, amely ilyen módon a kórház előreként szolgál, rálátást biztosít a főépület eklektikus stílusú homlokzatra.

14. ábra: Meglévő térszerkezet, funkció vizsgálat, 2023, forrás: saját ábra

Funkcionális egységet jelöl ki a terület déli oldalán, az ott található parkoló, amit a környező intézményekbe látogatók tudnak igénybe venni. Továbbá másik funkcionális része a területnek az Üllői út mentén, a közelmúltban funkcióját veszített egykori metrópótló buszmegálló környezete. Talán mára ez a két terület, amely legkevésbé sem illik a park környezetébe.

Végül, de semmiképpen sem utolsó sorban a legnagyobb funkcionális egység, maga a park. A zöldterület íves, – padokkal szegélyezett – utakkal feltártan, rekreációs szolgáltatást nyújt napjainkban is az intézménylátogatók számára.

b. Gyalogos hálózat, akadálymentesség (36. melléklet)

A terület úthálózata funkcionális rendeltetését illetően három kategóriába csoportosítható. Ezek közül használat szempontjából megjelennek a gyalogos és a gépjármű közlekedés útvonalai.

A tér gyalogos úthálózata alapvetően két funkcionális egységbe rendeződik. Elsősorban kialakításra került a park körüljárhatóságát biztosító gyalogúthálózat, figyelembe véve a fontos közlekedési célpontokat, mint a metrólejáró, kórházépületek, egészségügyi intézmények bejáratai. Másodsorban kialakításra került a park zöldfelületét feltáró hullámos, íves formavilágot követő sétaút rendszer, amely mentén padok biztosítanak rekreációs pihenőhelyet a parkhasználóknak.

A gépjármű közlekedés a déli területen elhelyezkedő parkoló esetében jelenik meg, és funkcionális kiszolgálását egy egyirányú U-alakú út biztosítja.

Az akadálymentesség tekintetében tér nagy része jól szerepel, akadálymentesnek tekinthető. Az elmúlt évtizedek során folyamatos kiegészítések és átalakítások járultak hozzá ahhoz, hogy ez az állapot az eredeti tervekhez képest, kortárs eszközökkel is kiegészüljön. A térről induló gyalogátkelőhelyek, mint szintátvezetéssel alakítottak ki, az átkelőhelyek előtti taktilis burkolatjelzéssel. A közelmúltban befejezett metrófelújítás jelentős eredményének tekinthető, hogy a tér északi oldala, a metrólejáró, és környezete is akadálymentesítésre került. Két irányba, az Üllői úton és Haller utcán keresztül is felszíni gyalogos átkelőhely került kialakításra. Továbbá az M3-as metró a térről nyíló lejáró mellett kialakított lift segítségével vált akadálymentesen használhatóvá.

A terület egyetlen nem teljeskörűen akadálymentesen használható eleme a Szent István Kórház elé nyúló hullám padsor, amely a terepadottságok következtében egy részén lépcsőkön keresztül közelíthető meg. Említést érdemel továbbá, hogy a négy évtized alatt végzett

közműépítések és javítások során a tér aszfalt burkolata helyenként botlásveszélyt hordozhat magában.

c. Anyaghasználat

Burkolatok tekintetében a tervezési területen kétféle burkolattípussal találkozunk. A körüljárást biztosító fő gyalogutak, és a parkoló, aszfalt burkolattal került kialakításra, míg a hullámpad előtti és a parkot feltáró utak 40x40 cm-es betonlap burkolattal rendelkeznek. A lapburkolat szegély nélkül kialakított, míg az aszfalt gyalogút általánosan beton szegéllyel rendelkezik. Ez alól kivételt jelent a metrólejárattól az Üllői úttal párhuzamos nyomvonal, ahol keramit téglaszegély látható.

Berendezési tárgyak tekintetében a mára hiányos padsorokat alkotó, „amerikai típusú” padok műköző oldalelemekből és fa ülőfelületből állnak. Néhány, a metrófelújítás okán elbontott padot, utólag öntött (silány esztétikai minőségű) beton elemekkel pótolnak. A hulladékgyűjtők, felül nyitott drótkosaras típusúak, teljes egészében fémből állnak. Míg a kandelláberek fém oszlopon fehér opálüveg burával ellátottak.

d. Növényállomány

A tervezési területen összesen 101 db fa, 13 db nagyméretű szoliter cserje, és több cserjecsoport, valamint nagyobb biodiverz évelőfelület található (37. melléklet).

A faállományban összesen 28 különböző alapfaj fajtái találhatóak meg. Az fajok közül kiemelkedően magas a korai juhar (*Acer platanoides*) egyedek száma (24db), de nagyobb mennyiségben vannak jelen a bugás csörgőfa (*Koeleruteria paniculata*) (11 db) és közönséges platán (*Platanus x hispanica*) (9 db) egyedei is (15. ábra). Szép, koros egyedek képviselik magukat 1 db ezüst hárs (*Tilia tomentosa*), 1 db magas kőris (*Fraxinus excelsior*), 1db közönséges platán (*Platanus x hispanica*), 2db törökogyoró (*Corylus colurna*), 1db fehér nyár (*Populus alba*) esetében. A lombkorona vizsgálatakor (38. melléklet) jól érzékelhető, hogy jelentős a fiatal, közelmúlt években telepített faegyedek száma.

A faállomány egészségi állapotát tekintve az egyedek 45%-a kiváló, 25%-a jó, 12%-a közepes, 13%-a elégséges, és 5%-a elégtelen állapotban van (38. melléklet). Az átlag egészségi állapot 3,93 (0-5 skálán).

A parban található továbbá 13 db szoliter cserjeként megjelenő közönséges tiszafa (*Taxus baccata*), amelyek igen szép, egészséges példányok. További cserjék középhasas nyírott sövény és talajtakaró csoportokban jelennek meg. Ezek a csoportokat közönséges tűztövis (*Pyracantha coccinea*), veresgyűrű som (*Cornus sanguinea*), érdeslevelű gyöngyvirágcsereje (*Deutzia scabra*), kislevelű hóbagyó (*Symphoricarpos x chenaultii 'Hancock'*), fehér hóbagyó (*Symphoricarpos albus*), közönséges fagyal (*Ligustrum ovalifolium*) alkotják.

A metrófelújítás kapcsán újrendezett északi területen két nagyobb biodiverz évelőágyás került kialakításra. Az ágyásokban elsősorban szárazságtűrő évelők kaptak helyet, mint a kék sudárszálya (*Perovskia atriplicifolia*), napfényvirág (*Helenium sp.*), cickafark (*Achillea sp.*), stb.

15. ábra: Meglévő faállomány összetétel vizsgálata, 2023, forrás: saját ábra

4.4 Értékek

A Nagyvárad téri park legjelentősebb épített értékei talán a Szent István Kórház főépületének szemet gyönyörködtető homlokzata, és az az épületegyüttes tér felőli lábazatos, kovácsoltvas kerítése. A park legjelentősebb természeti értékei a jó minőségű, rendben tartott zöldfelület, és a koros, szép fák. A növényzet jelentős részét, középkorú, jól beállt állomány alkotja. További zöldfelületi értékek, a közelmúltban kialakított biodiverz évelőágyások, valamint az egykori metrópótló buszváró mellett telepített fiatal cserjesáv. Értéknek tekinthető továbbá a tér

akadálymentes gyalogos közlekedési rendszere, valamint a négy évtizede markáns karaktert meghatározó elemként jelen lévő hullám padsor, amely bár megkopott fényében, de napjainkban is jelentős hangulatomeghatározó eleme a Nagyvárad térnek.

4.5 Konfliktusok

Elmondható, hogy napjainkra egy általánosan leromlott állapot jellemzi a tér épített elemeit, amely az elmúlt negyven évben zajlott amortizáció következményének tekinthető. Több konfliktus is felütötte fejét részben az architektúrák állapota, részben a megváltozott felhasználói igények kapcsán. Egyik talán legjelentősebb változás, hogy a téren manapság ritkán, idényszerűen, nyáron találkozhatunk árusokkal. A 2000-es évek elején, még épített pavilonokkal rendelkező burkolt felület mérete így fokozatosan okafogyottá válik.

A tér legjelentősebb térfal, a Szent István Kórház előtt, annak előterében nem bontakozik ki egy reprezentatív tér. A bejárat két oldalán található zöldfelületek gyomokkal terheltek, az északi oldalon találhatóiban néhány esztétikailag alacsony minőségű faegyed foglal helyet.

Az utolsó megújítás legmarkánsabb karakter eleme, a hullámos padsor állapota leromlott, minden második eleme hiányzik és nemrégiben esztétikailag nem megfelelő utángyártott padokkal került szakaszosan pótlásra.

Az épített elemek állapotán túl, két területe funkcionálisan is zavaróvá vált. Az egyik terület a nagyterjedésű parkoló, amely túlzottan benyomul a parkba, túl közel található a kórház előteréhez, így már-már a parkolóban is érezheti magát az ember, amikor kilép az intézmény főbejáratán. Másik zavaró és funkcióját veszített elem, a metrópótló autóbuszok megállójaként kialakított terület, amely a parkot keretező védő cserjesáv egy részének felszámolásával került kialakításra.

4.6 Értékelés, véleményformálás

Napjainkra egyértelműen szükségessé vált a Nagyvárad tér rendezése, megújítása. A mai állapot funkcionális elemei, berendezési tárgyai, burkolatai nagyrészt az 1980-as kialakításból maradtak meg napjainkra. Ezek már sem esztétikai minőségükben, sem állapotukban nem felelnek meg a jól használható közparkokkal, közterekkel szemben támasztott igényeknek. Az elmúlt években tervezett Dél-Pesti Centrumkórház fejlesztési projekt – melynek része a Szent István Kórház – megvalósulása, kiváló lehetőséget teremtene a tér épületegyüttessel történő

közös rendezésére. Itt ragadnám meg a lehetőséget, hogy javaslatokat fogalmazzak meg a közelgő térmegújítás történelmi gyökereken alapuló koncepciójára.

5. Tervezői javaslat

A tervezői javaslatban, megosztom a történelmi környezetben való tervezésről alkotott gondolataimat. Továbbá saját hitvallásomnak megfelelően igyekszem bemutatni, hogy milyen arculatot meghatározó elemek felhasználásával lehetne a tér történetiségének is megfelelő módon választ adni a Nagyvárad tér tervezési feladatára.

Hiszem, hogy maradandót, koherens egészet szakami tevékenysége során csak úgy tud alkotni a tervező, ha alázattal viszonyul a mindenkori történelmi előzményekhez. Úgy lesz a város emlékezete, a lakosság számára szerethető, befogadható, és szívéhez közelálló egy térmegújítás terve, ha az a múltból merít. Természetesen mindez a jelen kor hozzáadott értékével, a jelen kor kihívására reagálva tud kortárssá, előre mutatóvá és befogadhatóvá válni az emberek számára.

16. ábra: Történelmi korszakok karaktert meghatározó elemeinek összesítése, 2023, forrás: saját ábra

Először is a dolgozat címéhez, és saját szellemiségemhez hínek maradva, értékelem és sorba veszem a történeti vizsgálat során feltárt korszakok arculatát, karakterét leginkább meghatározó elemeket (16. ábra).

A történeti kutatásból kiderül, hogy a Nagyvárad tér négy tervezett korszaka tekintetében, a legtöbb, három korszakon átívelően a parkot keretező fehér akácfa (*Robinia pseudoacacia*) és tövises lepényfa (*Gleditsia triacanthos*) fasorok jelentettek állandóságok a különböző koncepciókban. Három korszakban volt jelen továbbá a parkot keretező villamos közlekedés, és két korszak jelentős alakító tényezőjeként lépett fel. Továbbá két korszakban volt meghatározó elem a park központi rabatte ágyása és a kórház tengelyről ide vezetett út, valamint a tér keleti sarkában álló kereszt. Egy-egy korszakban formálta a tér arculatát az óraoszlop, BKV váró pavilon, irányító központ, csobogó, valamint a hullám padsor.

A fenti felsorolásból sokakban felmerülhet a kérdés, hogy szükséges-e ragaszkodni, alkalmazkodni, helyreállítani az egyes történeti korszakok arculatát oly jelentősen meghatározó szabadterépítészeti elemeket. Véleményem szerint, bár természetesen nem kötelező és a tervező munkája során elhagyhat egyes részeket. A mindenkori tervezés eredője azonban tervezési terület. Úgy gondolom a történeti karaktert meghatározó elemek integrálása, a térben és időben eltérő, más síkon megjelenített korszakvetületekkel, jelentős hozzáadott értékkel gazdagíthatja a koncepciót.

Saját hitvallásomhoz hasonlóan a szakma neves képviselői is hasonló gondolatokat fogalmaztak meg. Itt idézném a számomra legjelentősebbeket.

„Egyetlenegy elfogadható tervezői hozzáállás létezik ugyanis: a tervezési terület adottságainak, vagyis múltjának és környezetének lehető legteljesebb figyelembevétele.” (Balogh, Fatsar, 2012).

„A hitelesség megkívánja, hogy egy történeti városi tér saját történeti értékén és saját rangján újuljon meg.” (Winkler, 2006).

A tértörténeti korszakok és a karaktert meghatározó elemek sokfélesége okán, a Dr. Balogh Péter István tájépítész professzor által meghatározott „stilizált modernizálás” viselkedésmódját, attitűdjét javaslom a koncepcióalkotás és a tervezés folyamatában. Úgy gondolom, az adott esetben ezzel a megközelítéssel nyílik lehetőség a legszélesebbkörű az eltűnt korszakok teret meghatározó elemeinek megjelenítésére, egységes koncepcióba integrálására. Természetesen

mindemellett figyelmet fordítva arra, hogy a terv feleljen meg a jelen kor funkcionális elvárásainak és hordozza annak hozzáadott rétegét, értékét.

Stilizált modernizálás: „Az eredeti kialakítás bizonyos alapelemeit felhasználva, de már alapjaiban más térszerkezettel és/vagy funkcióval létrejövő alkotás, amely igyekszik hangulatában az eredeti kort megidézni. [...]” (Balogh, 2006)

A tervezés folyamatában a két legfontosabb 'szereplő', a tervező és a tervezési terület. Folyamatos kapcsolatban állnak egymással, még ha ez immateriális szinten zajlik is. A tervező a hely szellemét (genius loci) kutatja, ezáltal a terület hatást gyakorol szellemiségére, ami a terv elkészültével visszacsatol a helyszínre.

Összességében tehát, a felsorakoztatott karaktermeghatározó elemek lehetőséget nyújtanak a tér történeti gyökerein alapuló megújítására. Tervezői döntés, hogy milyen eszközökkel és milyen mértékben kerül sor ezek felhasználására.

6. Összefoglalás

A TDK dolgozat, a városi szövet kiépülésétől egészen napjainkig dolgozza fel Nagyvárad tér fejlődéstörténetét. Részletesen bemutatásra kerülnek a tér első parkosításától napjainkig a tértörténeti korszakok, az azokat meghatározó tervezési körülmények, szabadtérépítészeti kialakítások, funkciók, berendezési tárgyak és növényalkalmazások. Kiemelt figyelmet fordítva az egyes időállapotok hangulatára, karaktert meghatározó szabadtérépítészeti elemeire.

Bemutatásra kerül a parkosított tér jelenlegi környezete, térfalai, funkciója, térszerkezete, használatának módja, közlekedési rendszere, anyaghasználata és növényállománya. Mindemellett megjelennek az elvégzett elemzések eredményei, az értékek és konfliktusok bemutatásával.

A tervezői javaslatban kibontakoztatásra kerülnek saját, tervezésről alkotott elveim és gondolataim. Ajánlások kerülnek megfogalmazásra a tér aktuálissá vált szabadtérépítészeti megújítási irányának tekintetében. Kihangsúlyozva a karaktert meghatározó szabadtérépítészeti elemek megőrzésének és alkalmazásának jelentőségét, a történeti múlttal rendelkező szabadterek tekintetében, ezzel megőrizve történeti-kulturális gyökereinket.

Irodalomjegyzék

Anonymus (1881): Az Építési Ipar, felelős szerk.: Ney Béla, 1881.08.14., 5. évf., 33-241. szám, 299. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/BME_EpitoIpar_1881/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=302&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1882): Pesti Napló, 1882.02.23., 33. évf., 54. szám, 5. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1882_02/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=138&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1883a): Fővárosi Lapok, 1883.04.14., 87. szám, 556. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiLapok_1883_04/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=71&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1883b): Pesti Hírlap, 1883.10.07., 5. évf., 276. szám, 6. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1883_10/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=89&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1884): Pesti Napló, 1882.01.19., 35. évf., 19. szám, 2. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1884_01/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=141&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1885): Nemzet, 1885.01.04., 4. évf., 841. szám, 6. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/Nemzet_1885_01/?query=%22%C3%BCII%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=29&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1894): Fővárosi Közlöny, 1894.02.06., 5. évf., 11-12. szám, 5. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1894/?query=%22Istv%C3%A1n%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=54&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1895): Pesti Napló, 1885.05.21., 46. évf., 138. szám, 7. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1895_05/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=363&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1897): Pesti Hírlap, 1897.08.10., 19. évf., 220. szám, 4. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1897_08/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti+t%C3%A9r%22+&pg=167&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1900): Magyar Nemzet, 1900.11.16., 19. évf., 315. szám, 6. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzetJokaiBeksicsUgron_1900_11/?query=%22mih%C3%A1lkovics+t%C3%A9r%22+villamos&pg=287&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1903): Pesti Hírlap, 1903.12.04., 25. évf., 332. szám, 7. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1903_12-1/?query=%22mih%C3%A1lkovics+t%C3%A9r%22+villamos&pg=102&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1909): Fővárosi Közlöny, 1909.03.12., 20. évf., 21. szám, 431. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1909_1/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=549&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1910): Az Újság, 1910.03.02., 8. évf., 51. szám, 10. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1910-03_1/?query=%22Ilse+kereszt%C3%A9ly%22+park%C3%ADroz%C3%A1sa&pg=47&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1911): Budapesti Hírlap, 1911.02.23., 31. évf., 46. szám, 13. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1911_02/?query=%22Mihalkovics+t%C3%A9r%22+park&pg=638&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1927a): Pesti Napló, 1927.10.01., 78. évf., 222. szám, 10. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1927_10/?query=%22orsz%C3%A1gos+k%C3%B6zeg%C3%A9sz%C3%A9g%C3%BCgyi+int%C3%A9zet+megnyit%C3%A1sa%22+&pg=9&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1927b): Ujság, 1927.09.23., 3. évf., 215. szám, 2. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/Ujsag_1927_09/?query=%22Rockefeller+int%C3%A9zet%22+&pg=393&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1927c): Fővárosi Közlöny, 1927.11.22., 38. évf., 49. szám, 2679. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1927_4/?query=%22Istv%C3%A1n+korh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+park&pg=318&layout=s - 2023.08.03.)

Anonymus (1931): Pesti Hírlap, 1931.11.17., 53. évf., 261. szám, 19. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1931_11/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=246&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1934): Fővárosi Közlöny, 1934.11.26., 45. évf., 59. szám, 33. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1934_3/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=468&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1935): Magyarország, 1935.09.18., 16. évf., 212. szám, 10. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarorszagMilotayPetho_1935_09/?query=%22%C3%BCll%C5%91i%20%C3%BAti%20%C3%BAj%20k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=294&layout=s - 2023.04.01.)

Anonymus (1939): Népszava, 1939.11.21., 67. évf., 241. szám, 7. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1939_11/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=180&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1940a): 8 Órai Újság, 1940.12.18., 26. évf., 286. szám, 2. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/8OraiUjsag_1940_12/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+n%C3%A9vtelen&pg=101&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1940b): Nemzeti Újság, 1940.06.20., 22. évf., 138. szám, 7. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/NemzetiUjsag_1940_06/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+park&pg=188&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1941a): Fővárosi Közlöny, 1941.12.09., 52. évf., 55. szám, 124. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1941_2/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+villamos+terv&pg=1058&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1941b): Képes Vasárnap – A Pesti Hírlap kiadása, 1941.06.13., 63. évf., 24. szám, 392. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1941/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=375&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1941c): Pesti Hírlap, 1941.12.25., 63. évf., 293. szám, 18. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1941_12/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+villamos+terv&pg=235&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1942a): Fővárosi Közlöny, 1942.02.27., 53. évf., 9. szám, 2. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosiKozlony_1942_1/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+rendez%C3%A9se&pg=687&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1942b): Vállalkozók Lapja, 1942.06.04., 63. évf., 23. szám, 4. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/VallalkozokLapja_1942_1/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+villamos+terv&pg=179&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1942c): Vállalkozók Lapja, 1942.09.24., 63. évf., 39. szám, 3. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/VallalkozokLapja_1942_2/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+rendez%C3%A9se&pg=98&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1947): Kossuth Népe, 1947.04.08., 3. évf., 20. szám, 5. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/KossuthNepe_1947_04-06/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+park+rendez%C3%A9se&pg=18&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1950): Világosság, 1950.02.07., 6. évf., 32. szám, 5. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/Vilagosság_1950_01-03/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r+k%C3%A9p%22+&pg=212&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1952): Autó-Motor, 1952.10.01., 5. évf., 19. szám, 2. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1952_2/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+rendez%C3%A9se&pg=193&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1955): Népszabadság, 1955.03.27., 13. évf., 85. szám, 4. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1955_03/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r+parkos%C3%ADt%C3%A1s%22&pg=113&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1962a): Autó-Motor, 1962.06.06., 15. évf., 11. szám, 25. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1962_1/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=344&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1962b): Népszabadság, 1962.03.10., 20. évf., 58. szám, 3. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszabadsag_1962_03/?query=%22K%C3%96ZTI%22+%22ország%C3%A1gos+k%C3%B6zeg%C3%A9rsz%C3%A9g%C3%BCgyi+int%C3%A9zet%22+%22terv%22+%22%C3%BAj+%C3%A9p%C3%BClet%22&pg=102&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1970): Magyar Nemzet, 1970.08.06., 26. évf., 183. szám, 6. old., Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1970_08/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+%22istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z%22+park&pg=53&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1972): Autó-Motor, 1972.04.06., 25. évf., 7. szám, 25. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1972_1/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=216&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1973): Esti Hírlap, 1973.05.19., 18. évf., 116. szám, 4. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1973_05/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tt%22+park+kert&pg=143&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1976): Magyar Nemzet, 1973.11.10., 32. évf., 266. szám, 6. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNemzet_1976_11/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+%22F%C5%90KERT%22+k%C3%BAt&pg=73&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1982): Esti Hírlap, 1982.06.25., 27. évf., 148. szám, 11. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1982_06/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r+rendez%C3%A9se%22&pg=254&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1983): Magyar Hírlap, 1983.06.15., 16. évf., 140. szám, 8. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarHirlap_1983_06/?query=%22Sz%C3%A9kely+p%C3%A9ter%22+b%C3%A9ke+szobor+nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r&pg=147&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1988): Esti Hírlap, 1988.07.23., 33. évf., 174. szám, 12. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiHirlap_1988_07/?query=budapesti+nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r+corso+parkol%C3%B3&pg=239&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1991): Fővárosi Közlöny, 1991.07.18., 41. évf., 8. szám, 223. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosKozlony_1991/?query=%22Szent+Istv%C3%A1n+K%C3%B3rh%C3%A1z+n%C3%A9v%22&pg=242&layout=s - 2023.08.06.)

Anonymus (1994): Új Magyarország, 1994.11.30., 4. évf., 281. szám, 10. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/UjMagyarország_1994_11/?query=budapesti+nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r+corso+parkol%C3%B3&pg=485&layout=s - 2023.08.06.)

Balogh Péter István, Dr. (2006): Szabadtér tervezés történeti környezetben in: 4D – Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 2006 évf., 3. szám, 38-44. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/KerteszetiEgyetem_4Dfolyoirat_2006/?query=szabadt%C3%A9r+tervez%C3%A9s+t%C3%B6rt%C3%A9neti+k%C3%B6rnyezetben&pg=179&layout=s - 2023.09.10.)

Balogh Péter István, Dr.; Fatsar Kristóf, Dr. (2006): Szabadtér tervezés történeti környezetben – egy választható egyetemi tárgy története és tapasztalatai in: 4D – Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, 2012 évf., 25. szám, 18-40. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/KerteszetiEgyetem_4Dfolyoirat_2012/?query=szabadt%C3%A9r+tervez%C3%A9s+t%C3%B6rt%C3%A9neti+k%C3%B6rnyezetben&pg=19&layout=s - 2023.09.10.)

Baraczka Katalin (2023): Személyes beszélgetés, a Nagyvárad tér általa készített tervéről, 2023.04.28. Budapest

Csorna Antal (1947): Az újjáépülő budapesti parkok in Budapest, 1947.07.01, 3. évf., 7. szám, 240. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/Budapest_1947/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=307&layout=s - 2023.08.06.)

Debreczeni-Droppán Béla (2019): Múzeumkerti Kalauz, A Magyar Nemzeti Múzeum kertjének története, 11-84. old., Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Esztergomi László (1977): Fák, virágok védelmében in Magyar Hírlap, 1977.02.04, 10. évf., 29. szám, 5. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarHirnap_1977_02/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+f%C3%B6kert&pg=36&layout=s - 2023.08.06.)

Földvári András (1976): Köszönet az építőknek in Autó-Motor, 1976.11.06, 29. évf., 21. szám, 30-31. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1976_2/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=413&layout=s - 2023.08.06.)

Haleczky Levente Béla (2021): Lipótvárosi terek komplex szabadtérépítészeti elemzése (A 2019-ben átadott: Podmaniczky tér, Vörösmarty tér, József nádor tér), szakdolgozat, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Budapest (<http://opac3.entzferenc.uni-mate.hu/record/-/record/display/manifestation/ENTZ429524/0d10dd70-4a1a-4c77-bf41-ae6569442d02/solr/0/24/0/1/titleOrder/ASC> - 2023.08.03.)

K. Hlatky Katalin (2001): Budapesti Zöldkalauz, felelős kiadó: Riedel Lóránt, Budapest

Kiácz György, szerk. (1968): A fővárosi kertészet száz éve, Mezőgazdasági kiadó, Budapest; Zsitvay Attiláné: történeti adatok, táblázatok, 152. old.; Balogh András: A Fővárosi kertészet történetének kiemelkedő személyiségei, 38. old.; Bercsek Péter: Budapest dendrológiai értékei, 135. old.

Kiss Gy. János (1961): Ha a vendég átlépi Budapest kapuját in Népszava, 1961.04.16, 89. évf., 90. szám, 12. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1961_04/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+park+rendez%C3%A9se&pg=119&layout=s - 2023.08.06.)

László Ágnes (1982): Ember-jelek gránitból in Budapest, 1982.07., 20. évf., 7. szám, 27. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/Budapest_1982/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=340&layout=s - 2023.08.06.)

Liber Endre (1934): Budapesti parkok és sétahelyek. in Városi Szemle, 1934, 20. évf., 5. szám, 668. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/VarosiSzemle_1934/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22&pg=697&layout=s - 2023.08.06.)

Lorencz Pálma (1987): A Nagyváradi tér in Autó-Motor, 1987.06.15., 40. évf., 12. szám, 6. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1987_1/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+%22istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z%22&pg=707&layout=s - 2023.08.06.)

Nagy Ervin, Dr. (1977): Metróvonalak Budapesten in Budapest, 1977.01., 15. évf., 1. szám, 6. old., Budapest
(https://adt.arcanum.com/hu/view/Budapest_1977/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22&pg=7&layout=s - 2023.08.06.)

Nyáry Gyula, Gróf (1928): Az ifjúsági labdarugók szövetsége 25 éves fennállásának története, 92-93. old., Gutenberg-nyomda, felelős kiadó: Schissler József, Budapest

(https://adt.arcanum.com/hu/view/Sportkonyvek_701/?query=ifj.+Nagy+Ferenc%2C+J%C3%BCngling+Istv%C3%A1n+&pg=123&layout=s - 2023.08.03.)

Ráde Károly, fővárosi kertészeti igazgató (1927): Budapest székesfőváros nyilvános kertjeiről. in A Természet, 1927.07.15., 23. évf., 13-16. szám, 101. old., Budapest (<http://opac3.entzferenc.uni-mate.hu/hu/record/-/record/ENTZ53003> / https://adt.arcanum.com/hu/view/Termeszeta_1927/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+&pg=102&layout=s - 2023.08.03.)

Radó Dezső, Dr. (1985): Budapesti parkok és terek, 126-127.old., Széchenyi Művészeti Központ, felelős kiadó: Bereczky Lóránd főigazgató, Budapest

Rapai Ágnes (1981): Névtelen alkotók in Ország-Világ, 1981.04.29., 25. évf., 17. szám, 13. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/OrszagVilag1957_1981_1/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+%22istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z%22+park&pg=520&layout=s - 2023.08.06.)

Révai István (1955): Emléktábla a Nagyvárad téren in Esti Budapest, 1955.01.17, 4. évf., 13. szám, 3. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/EstiBudapest_1955_01/?query=%22nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+v%C3%ADz&pg=70&layout=s - 2023.08.06.)

Szilvási László (1950): Egy oldalkocsis motorkerékpáros levele a vidéki útjelzésekről és egyebekről in Autó (Autó-Motor), 1950.09.15, 3. évf., 18. szám, 9. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/AutoMotor_1950_2/?query=%22Nagyv%C3%A1rad+t%C3%A9r%22+rendez%C3%A9se&pg=150&layout=s - 2023.08.06.)

Toperczer Péter, elöljáró (1910): Árverési hirdetmény in Fővárosi Közlöny, 1910.05.06., 21. évf., 39. szám, 882. old., Budapest (https://adt.arcanum.com/hu/view/FovarosKozlony_1910_2/?query=%22Istv%C3%A1n+k%C3%B3rh%C3%A1z+el%C5%91tti%22+park&pg=163&layout=s - 2023.08.03)

TSZT (2019): Budapest IX. kerület, Dél-pesti Centrum területére vonatkozóan Budapest főváros településszerkezeti tervének (TSZT 2017) és Fővárosi rendezési szabályzatának (FRSZ) módosítása, 2019, budapest.hu (https://budapest.hu/telepulesrendezesitervek/TSZT/TSZT%202017%20%C3%A9s%20FRSZ%20eseti%20m%C3%B3dos%C3%ADt%C3%A1s%20Eg%C3%A9sz%C3%A9ges%20Budapest%20Program,%20D%C3%A9l-pesti%20Centrum%20ter%C3%BClet%C3%A9re%20vonatkoz%C3%B3an/D%C3%A9l-pesti%20Centrum/Del_pesti_Centrum_TSZT_FRSZ_modositas_JH.pdf - 2023.10.24)

TSZT (2021): Budapest Főváros településszerkezeti terve, 2021, Budapest.hu (<https://budapest.hu/telepulesrendezesitervek/TSZT/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2Ftelepulesrendezesitervek%2FTSZT%2FTSZT%2FTSZT%20hat%C3%A1lyos%202021%2E04%2E03%2E%20%2D%2FKer%C3%BCletek%2FKer%2009&FolderCTID=0x01200043EC0F77ED073D4F8CEE8D81B4D8C815&View=%7B2326D11E%2D46A0%2D49E2%2DA306%2DBB5369C5A0FC%7D> - 2023.10.24)

Winkler Gábor, Dr. (2006): A kisvárosi főterek átalakításáról in: ICOMOS nyilatkozat, 2006.02.17., Budapest (<https://www.icomos.hu/index.php/hu/dokumentumok/hazai/nyilatkozatok/26-actual/nyilatkozatok/133-a-kisvarosi-foterek-atalakitasarol> - 2023.09.10)

Zubreczki Dávid (2015): Újabb ikonikus köztéri reklám tűnt el, 2015.05.21., index.hu
(https://index.hu/urbanista/2015/05/21/ora_kozteri_reklam_unicum_nagyvarad_ter/ -
2023.08.03)

Internetes irodalom

Int-01: Kiemelkedő személyiségeink, FŐKERT (<https://www.fokert.hu/kiemelkedo-szemelyisegek/> - 2023.08.03)

Int-02: Heim Pál Országos Gyermekgyógyászati Intézet, Rövid korháztörténet
(<http://heimpalkorhaz.hu/korhaztortenet/> - 2023.08.03)

Int-03: Dohánytőzsde, Arcanum Digitális Tudománytár (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/d-23F4B/dohanytozsde-24BBD/> - 2023.08.03)

Int-04: A BKV története, bkv.hu (<https://www.bkv.hu/hu/content/a-bkv-tortenete> - 2023.08.03)

Int-05: M3-as múltja, bkv.hu (<https://m3felujitas.hu/m3-as-multja> - 2023.08.03)

Int-06: Átadták a Ludovika campust, 2018.04.05. epiteszforum.hu
(<https://epiteszforum.hu/atadtak-a-ludovika-campust> - 2023.08.03)